

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny na lata 2016-2020

1

oprac. Aneta Kułak

Juchnowiec Kościelny, październik 2016

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	4
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE (Z UWZGLĘDNIENIEM ZAPISÓW USTAWY O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI Z DNIA 23 LIPCA 2003 R.)	5
3.1. Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami	5
3.2. Definicje	5
3.3. Sposoby opieki nad zabytkami w świetle przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	6
3.4. Opieka nad zabytkami jako zadanie własne gminy	8
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	11
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	11
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	14
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	16
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	16
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	22
5.2.1 Zarys historii obszaru gminy	22
5.2.2. Krajobraz kulturowy	33
5.2.3. Zabytki nieruchome	42
5.2.4. Zabytki ruchome	44
5.2.5. Zabytki archeologiczne	46
5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	47
5.2.7. Dziedzictwo niematerialne	47
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	48
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	54
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	62
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ (ANALIZA SWOT)	64
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	65
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY JUCHNOWIEC KOŚCIELNY	67
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAM.....	68
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAM.....	69
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW.....	69
12. ANEKSY.....	70
12.1. GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH.....	70
12.2. REJESTR ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH	73
12.3. REJESTR ZABYTKÓW RUCHOMYCH	74
12.4. GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH.....	75
12.5. REJESTR ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH	79

1. WSTĘP

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003, Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) nakłada na gminy obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Mówi o tym artykuł 87 ustawy. Głównym beneficjentem realizacji programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Będzie służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Program opieki nad zabytkami ma pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania są skierowane na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Gminny program opieki nad zabytkami, m.in. poprzez działania edukacyjne, ma też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną. Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na 4 lata. Z realizacji programu Wójt co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny są przepisy wynikające z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.). Ustawa ta wprowadziła obowiązek sporządzania przez gminy gminnych programów opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 wymienionej ustawy, prezydent, burmistrz lub wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Gminny program opieki nad zabytkami jest uchwalany przez Radę Gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Program ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określiła główne cele gminnych programów opieki nad zabytkami, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
- Program opieki nad zabytkami jest dokumentem uzupełniającym w systemie planowania. Wyznacza cele i określa instrumentarium służące do ich osiągnięcia.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE (Z UWZGLĘDNIENIEM ZAPISÓW USTAWY O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI Z DNIA 23 LIPCA 2003 R.)

3.1. Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami.

Obowiązek sporządzania gminnych Programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.). W myśl art. 87 tej ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:

1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;

2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3.2. Definicje.

Z uwagi na konieczność precyzyjnego odnoszenia się w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami do zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), przyjęto za ustawą następujące definicje:

1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomości, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

3.3. Sposoby opieki nad zabytkami w świetle przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Według zapisów art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.) ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W myśl art. 6 ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),

- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej. W ustawie znajdują się zapisy precyzujące formy ochrony zabytków. Art. 7 ustawy stanowi, iż formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

8

3.4. Opieka nad zabytkami jako zadanie własne gminy.

Za realizację zadań związanych z ochroną zabytków odpowiedzialna jest zarówno administracja rządowa (WKZ oraz GKZ), jak również jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. *o samorządzie gminnym* (Dz.U. z 2013 r. poz. 594, z późn. zm. Dz.U. z 2013 poz. 645 i poz. 1318 oraz z 2014 r. poz. 379) do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Art. 4 ust. 7 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie powiatowym* (Dz.U. 2013 r. poz. 595 i 645 oraz z 2014 r. poz. 379) stanowi, że powiat wykonuje zadania o charakterze ponadgminnym w tym m.in. w zakresie kultury oraz ochrony i opieki nad zabytkami. Zadania te mają charakter komplementarny i dotyczą tych zadań, których z określonych względów nie można realizować na poziomie gminy.

Samorząd województwa wykonuje zadania o charakterze wojewódzkim, w tym w szczególności na podstawie art. 14 ust.3 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie województwa* (Dz.U. z 2013 r. poz. 596 i poz. 645 oraz z 2014 r. poz. 379) w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zabytki, a szerzej dziedzictwo kulturowe, stanowiąc mogą czynnik procesów integracyjnych w regionie.

Należy podkreślić, że w/w art. ustaw o samorządzie terytorialnym odnoszą się zarówno do ochrony zabytków, jak i opieki nad zabytkami bowiem jednostki te są właścicielami ok. 21% zabytków nieruchomości i zobowiązane są do opieki nad nimi. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub

prawo użytkowania wieczystego tej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami).

Obowiązki jednostek samorządowych określają zarówno przepisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), jak również ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 1990 r., Nr 16 poz. 95 1568 z późn. zm.). Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art.22, pkt.4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art.87 regulującym sporządzenie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art.18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania. Ponadto w nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., do art. 19 dodano ust. 1a wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchomości, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Dodatkowo w artykułach 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 i 72 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe określenia obowiązków samorządu dla objętych ochroną zabytków, które są własnością gminy lub są w jej posiadaniu. Dodatkowo art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Na podstawie art. 96 istnieje także możliwość, iż wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położonym na terenie województwa.

W Ustawie o samorządzie gminnym, w rozdziale 2, określone są zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Art. 6. 1. mówi, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Istotne jest uwzględnienie innych uregulowań prawnych dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, które znajdują się w wielu obowiązujących ustawach, w tym w:

1. ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.),
2. ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jednolity Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.),
3. ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150),
4. ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 92, poz. 880),
5. ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.),
6. ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz.U. z 2001 Nr 13, poz. 123),
7. ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873 z późn. zm.).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

1. ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 1997 r. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.),
2. ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

1. ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity Dz.U. z 2006 r. Nr 97, poz. 673 z późn. zm.).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny, jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w dokumentach:

- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 (Uchwała Rady Ministrów 125/2014 z dnia 24.06.2014 r.).

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017 jest dokumentem utworzonym na podstawie przepisów art. 84 i art. 85 ust. 1 u.o.z. W KPOnZ znajduje się szereg zapisów mających istotny wpływ na Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny. Należą do nich zapisy określające cele Programu i zasady ochrony konserwatorskiej. Główne cele programu, którymi jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce. Celem jest także stworzenie wykładni porządkującej sferę ochrony poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

- 1) Zasady *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić);
- 2) Zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- 3) Zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- 4) Zasady, zgodnie, z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- 5) Zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
- 6) Zasady odwracalności metod i materiałów,
- 7) Zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów - pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów - restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników, w tym duchownych – codziennych konserwatorów zabytkowych świątyń.

W Krajowym programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych płaszczyznach: – organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce, – stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach, – komunikacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce. Na podstawie Diagnozy przeprowadzono analizę SWOT i w ścisłym powiązaniu z jej wynikami oraz w powiązaniu z celem 4 Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego) sformułowano cel główny Krajowego programu: Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe: – wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, – wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków, – tworzenie warunków do aktywnego

uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań. Do wszystkich wymienionych w Krajowym programie celów i zadań opracowano szczegółowy harmonogram realizacji wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka. Zagadnienia horyzontalne: tematy wiodące, których problematyka została poruszona w co najmniej dwóch obszarach diagnozy oraz dwóch celach szczegółowych.

Są to:

- a. podniesienie sprawności i skuteczności działań organów ochrony zabytków, w tym jakości merytorycznej decyzji administracyjnych (szkolenia, standaryzacja działań, itp.),
- b. porządkowanie rejestru zabytków oraz stworzenie wiarygodnej metodologicznie diagnozy stanu zachowania zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C),
- c. zwiększenie społecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.),
- d. wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków,
- e. zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków. Zagadnienia horyzontalne nie tworzą dodatkowego poziomu w hierarchicznej strukturze dokumentu, zgodnie z jego podziałem na cel główny, cele szczegółowe i kierunki działania. W sposób istotny jednak wskazują zagadnienia priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2017 r.

12

- Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004–2013. Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020 (dokument wdrożeniowy: Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004–2013”).

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny, jest zbieżny z głównymi zadaniami Programu Operacyjnego nr 9 „Dziedzictwo kulturowe”, do których należy intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz rozwój kolekcji muzealnych, zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także dziedzictwa archeologicznego), kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne, zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowej i konfliktu zbrojnego. Główne założenia Strategii dokumentu, wytyczające kierunki przy tworzeniu Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego

poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, m.in. poprzez adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów poprzez wykorzystanie przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związane z ochroną i zachowaniem zabytków. Beneficjentami Programu mogą być m.in. samorządowe instytucje kultury i jednostki samorządu terytorialnego. Zadania Programu będą realizowane poprzez:

Priorytet 1. Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych, realizowany bez udziału środków europejskich, dotyczący bezpośrednio:

- rewitalizacji historycznych obszarów miejskich;
- ochrony i zachowania krajobrazu kulturowego wsi;
- rewitalizacji, rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, modernizacji i adaptacji na cele inne niż kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem, w tym zespołów fortyfikacyjnych oraz budowli obronnych, parków i ogrodów;
- rewaloryzacji i konserwacji zabytków budownictwa drewnianego;
- rewaloryzacji zabytkowych cmentarzy oraz renowacji, ochronie i zachowaniu miejsc pamięci i martyrologii w kraju i za granicą;
- prowadzenia badań archeologicznych i zabezpieczenia zabytków archeologicznych;
- konserwacji zabytków ruchomych (niewchodzących w skład zasobów muzealnych), w tym w szczególności wystroju i historycznego wyposażenia kościołów w kraju i zagranicą;
- dokumentowania zabytków (w tym badania naukowe i inwentaryzacja) w kraju i za granicą;
- zabezpieczenia przed skutkami klęsk żywiołowych, zniszczeniem, kradzieżą i nielegalnym wywozem zagranicę zabytków ruchomych i nieruchomych;
- ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

Priorytet 2. Rozwój i konserwacja kolekcji muzealnych, realizowany bez udziału środków europejskich, dotyczący bezpośrednio:

- zakupu dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych;
- zakupu starodruków i archiwaliów;
- konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych w kraju i za granicą;
- wspierania muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych;
- dofinansowania wykonania kopii starodruków i inkunabułów.

Narodowy program kultury Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004–2013 i Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Kultury i Zachowanie Dziedzictwa Kulturowego. Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” wynika z Narodowego Planu Rozwoju (uchwalonego Ustawą z dn.20.04.2004r. Dz. U. z 2004 r. nr 116, poz. 1206).

Służy on do wdrażania Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w sferze dotyczącej opieki nad zabytkami. Jako uzupełnienie tych dokumentów, funkcjonuje również Sektorowy Program Operacyjny „Rozwój kultury i zachowanie dziedzictwa kulturowego” przyjęty przez rząd we wrześniu 2005 roku. Za cel strategiczny programu operacyjnego przyjęto tworzenie warunków dla wzrostu konkurencyjności i znaczenia kultury, jako czynnika rozwoju społeczno-ekonomicznego. Cel ten będzie realizowany między innymi poprzez realizację

priorytetów w zakresie ochrony i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym, budowę i rozbudowę infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym, rozwój infrastruktury kultury i ochrona dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym oraz renowację i konserwację zabytków ruchomych. W kontekście Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny najbardziej istotne jest ostatnie z wymienionych działań. Działanie ukierunkowane jest na projekty z zakresu ochrony ruchomych obiektów dziedzictwa kulturowego o znaczeniu międzynarodowym, ogólnokrajowym i ponadregionalnym. Celem realizacji działania jest zachowanie dla przyszłych pokoleń ruchomych obiektów dziedzictwa kulturowego poprzez renowację, konserwację, a także zabezpieczenie przed zniszczeniem, kradzieżą i nielegalnym wywozem poza granice kraju. W ramach działania do realizacji przewiduje się projekty infrastrukturalne o wartości powyżej 100 tys. euro. Wśród kwalifikujących się projektów są między innymi konserwacja i digitalizacja muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych; konserwacja innych zabytków ruchomych (niewchodzących w skład zasobów muzealnych), w tym w szczególności wystroju i historycznego wyposażenia kościołów; wspieranie rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych; zabezpieczenie przed skutkami klęsk żywiołowych, zniszczeniem, kradzieżą i nielegalnym wywozem zagranicę zabytków ruchomych; tworzenie kompleksowych systemów informacji zabezpieczeń przed nielegalnym wywozem dzieł sztuki przez granice oraz zabezpieczenie zabytków ruchomych przed kradzieżą i zniszczeniem. Beneficjentami Programu mogą być między innymi jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia, organizacje pozarządowe działające na zasadzie non-profit, kościoły i związki wyznaniowe oraz archiwa.

14

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego z dnia 27.06.2003 roku został uchwalony przez Sejmik Województwa Podlaskiego Uchwałą IX/80/03.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny zgodny jest z wyznaczonymi w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podlaskiego celami polityki przestrzennej, zasadami ich realizacji oraz przyjętymi w planie kierunkami działań polityki przestrzennej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. W sferze kulturowej obejmującej system ochrony dziedzictwa kulturowego przyjęto zasady kompleksowości działań ochronnych i rewaloryzacyjnych, łączenia ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego oraz promowania regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego. Podstawowe cele polityki przestrzennej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisane w planie zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego dotyczą: - zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń poprzez ochronę i rewaloryzację istniejących zasobów, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony tożsamości kulturowej regionu przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim uniwersalnym modelem życia w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej; - uwzględnienia potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego, - harmonijnego

współistnienia zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego – jako filarów rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej, tworzenia warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe, rezerваты kulturowe i obszary krajobrazu historyczno – kulturowo – przyrodniczego, - priorytetu ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej, - wykorzystania unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do krajowej i międzynarodowej promocji województwa. Główne założenia Planu zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego znalazły odbicie w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Juchnowiec Kościelny.

Dla ochrony dziedzictwa kulturowego w zespołach kulturowych:

1. ochronę i konserwację (poprawę stanu zachowania) obiektów architektury i budownictwa,
2. poprawę wizerunku zespołów przez promocję i udostępnienie,
3. zapewnienie racjonalnego wykorzystania obiektów,
4. tworzenie warunków do wykreowania wytypowanych miejscowości na ośrodki kulturowe o znaczeniu regionalnym,
5. rozwój różnych form działalności na rzecz kultury: utworzenie jednostek promocyjnych i informacyjnych,
6. poprawę infrastruktury turystycznej (hotelarstwo, gastronomia, informacja)
7. sporządzanie miejscowych planów i opracowań konserwatorskich dla obszarów ochrony konserwatorskiej.

15

W obszarach archeologicznych:

1. zachowanie walorów archeologiczno - krajobrazowych,
2. ochronę przed dewastacją i zniszczeniem (np.: błędne przeznaczenie),
3. udostępnienie zwiedzającym (tworzenie parków przyrodniczo-archeologicznych).

W krajobrazie kulturowym:

1. tworzenie zespołów o walorach historyczno-kulturowych i przyrodniczych – historia, kultura, tradycja, przyroda,
2. kultywowanie tradycji ludowych: rękodzieła, (wikliniarstwa, rzeźby ludowej, koronkarstwa, tkactwa, kowalstwa, garncarstwa), zwyczajów (miodobrania), obrzędów (zapustów, wesel itp.),
3. promocję i rozwój zespołów folklorystycznych,
4. nadawanie cech regionalnych nowo realizowanym obiektom,
5. zakaz koncentracji zabudowy letniskowej, minimalna pow. działki 1000 m²,
6. ustalanie w miejscowych planach intensywności, gabarytów i form zabudowy.

- Powiatowy oraz Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla województwa podlaskiego w trakcie prac nad GPOnZ Gminy Juchnowiec Kościelny nie został opracowany.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny wykazuje zgodność z celami wszystkich gminnych dokumentów strategicznych:

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Juchnowiec Kościelny (zmiana studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Juchnowiec Kościelny przyjęta uchwałą nr XXX/313/06 przez Radę Gminy z dnia 28.04.2006 r.) przedstawia uwarunkowania kulturowe w zakresie rozwoju przestrzennego gminy, jak również stanowi podstawowy dokument regulujący procedurę planistyczną w stosunku do obiektów zabytkowych. Jako jeden z głównych celów polityki przestrzennej realizujących cel strategiczny rozwoju gminy należy ochrona historycznej tożsamości w kształtowaniu rozwoju przestrzennego. Studium stanowi, iż w stosunku do zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru obowiązuje wymóg uzyskania pozwolenia konserwatorskiego w przypadku podejmowania jakichkolwiek działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku, wymóg posiadania przez właściciela lub posiadacza zabytku dokumentacji konserwatorskiej oraz programu zagospodarowania zabytku, uzgodnionego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w przypadku zagospodarowania zabytku na cele użytkowe. Studium wskazuje również obiekty, budynki i zespoły zabudowy, cmentarze oraz parki objęte ochroną konserwatora zabytków. Są to obiekty i obszary prawnej ochrony konserwatorskiej, które zostały wpisane do rejestru zabytków, z podanym numerem rejestru, a także obszary i obiekty objęte strefami ochrony konserwatorskiej lub ujęte w ewidencji zabytków, które są wskazane do ochrony prawem miejscowym. W stosunku do zabytków nie wpisanych do rejestru, Wojewódzki Konserwator Zabytków może przedstawić zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich. Ustalenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowią podstawę do zapewnienia właściwej opieki nad zabytkami, a w szczególności określenia potrzeb w zakresie ustanowienia w planach miejscowych stref ochrony konserwatorskiej. Obejmują one obszary, na których należy wprowadzić stosowne do potrzeb ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę zabytków, oraz określenia obszarów wymagających rewaloryzacji i odtworzenia zdegradowanych fragmentów układu urbanistycznego. Zabytkowe stanowiska archeologiczne, zlokalizowane na terenie gminy oznaczone zostały w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku właściwymi numerami. Warunki ich ochrony określają plany miejscowe, według wytycznych Konserwatora Zabytków. Aby ochronić unikalne wartości krajobrazu Gminy Juchnowiec Kościelny, Studium zaleca kontrolowanie zmian w zagospodarowaniu przestrzennym, nie dopuszczając do powstania dysharmonizujących elementów krajobrazu. Przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w obszarach ekspozycji panoramy oraz ważniejszych ciągów widokowych należy wprowadzać do nich ustalenia dotyczące gabarytów i wysokości zabudowy, a także zasad kształtowania zieleni i innych elementów zagospodarowania

przestrzennego, aby krajobraz został kształtowany harmonijnie, a także aby ochronić ekspozycję zabytkowych układów przestrzennych. Ustala także wprowadzenie standardów i wskaźników zabudowy dla całej gminy, uwzględniając charakterystykę i tradycję poszczególnych jej regionów oraz zakazy zabudowy wymagających ochrony ze względu na walory krajobrazowe, kulturowe oraz wartości ekologiczne. Wyznaczone zostały tereny usług oraz tereny usług z zielenią towarzyszącą. Przewiduje się zachowanie sieci szlaków turystycznych oraz ciągów rowerowych, które popularyzują walory kulturowe i przyrodnicze. Zaleca się również zachowanie i uwzględnienie przy projektowaniu w planach miejscowych istniejących kapliczek i krzyży przydrożnych oraz tradycyjnych miejsc ich lokalizacji.

W studium ustala się działania operacyjne dotyczące zabytkowych obiektów :

1. Uzgadnianie ustaleń stosowanych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (dotyczących ochrony zabytków przed dewastacją, zmianami naruszającymi walory oraz likwidacją) z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
2. Egzekwowanie w decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenów, na których występują obiekty zabytkowe i kulturowe ustaleń zawartych w planach miejscowych, a w przypadku ich braku we wnioskach, opiniach i uzgodnieniach konserwatorskich, ścisłej współpracy między właścicielami, gminą i Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na rzecz utrzymania obiektów w dobrym stanie technicznym i właściwych formach użytkowania.
3. Nadzoru budowlanego obiektów zabytkowych oraz o charakterze zabytkowym, egzekwującego od właścicieli, użytkowników i zarządców stosowania się do zapisów ustawy z 23.07.2003 r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w celu utrzymania ich w należytych stanie technicznym,
4. Zapewnienia właściwego użytkowania obiektów zagrożonych, a w szczególnych przypadkach pozyskiwania obiektów zagrożonych przez gminę i wtórnego ich zbycia nabywcom gwarantującym właściwe ich utrzymanie lub zagospodarowanie,
5. Uzgadnianie z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów dotyczących remontów i modernizacji obiektów zabytkowych.

17

Zadaniami ustalonymi w studium dla ochrony dziedzictwa kultury są:

1. Opracowanie studium wartości kulturowych wsi Juchnowiec Kościelny i Juchnowiec Dolny i objęcie ochroną konserwatorską układu przestrzennego wsi Juchnowiec Kościelny,
2. Opracowanie programu rewitalizacji wsi Wojszki,
3. Rewaloryzacja zabytkowych parków we wsiach Lewickie i Niewodnica Nargilewska,
4. Udzielanie przez Urząd Gminy i Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pomocy organizacyjnej i finansowej właścicielom obiektów zabytkowych zagrożonych dewastacją w celu poprawy ich stanu technicznego i otoczenia,
5. Obligatoryjne wykonywanie (na koszt inwestora) podstawowej dokumentacji historycznej tj. karty ewidencyjnej zabytku architektury i budownictwa (zgodnej z wymogami Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie) przed rozbiórką obiektów o wartościach historyczno – kulturowych
6. Przedstawiania do uzgodnienia Podlaskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków zakresu prac porządkowych planowanych na terenach cmentarzy.

Ochrona stanowisk archeologicznych wyszczególnionych w punkcie 4 tekstu „uwarunkowań” studium wymagać będzie:

1. Wprowadzenia w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz decyzjach, odpowiednich (obejmujących miejsca występowania) ustaleń dotyczących ochrony stanowisk przed dewastacją lub likwidacją.
2. Egzekwowania w/w ustaleń planów miejscowych w wydawanych na ich podstawie decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenów, (w przypadku konieczności przeznaczenia terenu ze stanowiskami archeologicznymi na cele inwestycyjne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania, należy sposób postępowania uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Archeologicznych).
3. Ujęcia, zarówno w ustaleniach planów jak i w decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenów, obowiązku zawiadamiania służb archeologicznych o natrafieniu w trakcie prowadzenia prac ziemnych na obiekty nieznanego pochodzenia.

Dla zachowania tożsamości lokalnej w studium ustala się następujące zadania przy tworzeniu nowych wartości kulturowych:

1. Indywidualizowanie form zabudowy i zagospodarowania przestrzeni publicznych w dostosowaniu do otaczającej zabudowy i krajobrazu, poprzez odpowiednie ustalenia (dotyczące gabarytów, formy, barwy itd.) w planach miejscowych i decyzjach administracyjnych o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu.
2. Wprowadzanie w planach miejscowych oraz decyzjach administracyjnych o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu ustaleń dotyczących nawiązywania do istniejących form zabudowy poprzez kultywowanie regionalnych form architektonicznych oraz tradycji materiałowych i konstrukcyjnych.

Ustala się następujące rygory ochrony obiektów zabytkowych i kulturowych:

1. Nakazuje się zachowanie rygorów wynikających z zapisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (ustawa z dnia 23.07.2003 r. art. 18, 19, 32 itd.) w zakresie postępowania z obiektami, w tym stanowiskami archeologicznymi, wpisanymi do: rejestru WKZ, ewidencji WKZ oraz objętych gminną ewidencją zabytków (do gminnej ewidencji zabytków powinny być wpisane obiekty o walorach historycznych wskazane przez służby konserwatorskie WUOZ), ochrona obejmuje również strefy ekspozycji obiektów w krajobrazie.
2. Zakazuje się ingerencji w strukturę i estetykę obiektu zabytkowego bez zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
3. Dopuszcza się racjonalne wykorzystanie obiektów o wartościach kulturowych, a także obiektów zabytkowych dla celów rekreacji, turystyki i usług, pod warunkiem zgody WKZ, postuluje się przedłużenie „szlaku świątyń prawosławnych” do wsi Wojszki i Kożany dla włączenia doń świątych źródeł – miejsc kultu prawosławnego (trasa proponowanego szlaku zaznaczona na rysunku nr 8 studium).

Potencjalnymi zadaniami o charakterze ponadlokalnym wynikającymi z polityki i zamierzeń inwestycyjnych zawartych w dokumentach programowych i wnioskach samorządów będą dla gminy Juchnowiec Kościelny:

Z programu wojewódzkiego

1. Rewitalizacja zabytkowej zabudowy drewnianej wsi podlaskiej.
2. Ożywienie szlaku świątyni prawosławnych przez włączenie doń obiektów kultu w Wojszkach, Zajączkach i Kożanach oraz doposażenia w urządzenia obsługi turystów-pielgrzymów.

Z programu rozwoju kultury i turystyki

1. Organizacja izb rękodzieła ludowego i warsztatów rękodzielniczych.
2. Utworzenie filii centrum turystyki etnicznej (Wojszki lub Kożany).

Z analizy wniosków samorządów

1. Opracowanie szlaku grodzisk ruskich - w dolinie rz. Narwi: Suraż – Zawyki – Zajączki – Doktorce – Strabla,
2. Oznakowanie kurhanów.

• Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego w części dotyczącej wsi Wojszki gminy Juchnowiec Kościelny (Uchwała nr XXI/143/08 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 30.04.2008 r.). Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla części wsi Wojszki określa uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (rozdział 4, § 17), ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. Na terenach oznaczonych symbolami Ar I i Ar III występują zabytki archeologiczne: 1. Na terenie oznaczonym symbolem Ar I (st.1/3); ślad osadnictwa z epoki kamienia, osada wczesnośredniowieczna; 2. Na terenie oznaczonym symbolem Ar III (st. 3/93); osada wielokulturowa; osada kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z neolitu- wczesnej epoki brązu, osada z okresu wpływów rzymskich, osada średniowieczna.
2. Na terenach określonych w ust. 1 pkt. 1 i 2 powinny być przeprowadzone badania archeologiczne wyprzedzające, na które właściciel nieruchomości winien uzyskać pozwolenie Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

• Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego części wsi Olmonty- obszar planistyczny Olmonty- wschód (Uchwała nr VI/37/11 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 10.05.2011 r.). Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla części wsi Olmonty określa uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (rozdział 3, § 17 i 18), ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

§ 17. 1. W obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków. 2. Istniejący na terenie o symbolu 1.1MN krzyż przydrożny, stanowiący obiekt dziedzictwa kulturowego, przeznacza się do zachowania i ochrony na warunkach określonych w ustaleniach szczegółowych.

§ 18. 1. W obszarze objętym planem występuje 5 stanowisk archeologicznych oznaczonych na rysunku planu: 1) Olmonty – st. 1 (AZP 38-87/5); 2) Olmonty – st. 2 (AZP 38-87/6); 3)

Olmonty – st. 3 (AZP 38-87/7); 4) Olmonty – st. 4 (AZP 38-87/8); 5) Olmonty – st. 5 (AZP 38-87/9).

2. Wszelkie prace ziemne w rejonie występowania w/w stanowisk należy prowadzić pod nadzorem archeologicznym, po uzyskaniu pozwolenia Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

3. W przypadku odkrycia – podczas prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych – przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, należy wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot, zabezpieczyć ten przedmiot i miejsce jego odkrycia przy pomocy dostępnych środków i niezwłocznie zawiadomić o tym odpowiednie służby konserwatorskie lub Wójta Gminy Juchnowiec Kościelny.

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego części wsi Olmonty- obszar planistyczny Olmonty- Izabelin (Uchwała nr VI/37/11 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 10.05.2011 r.). Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla części wsi Olmonty określa uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (rozdział 3, § 20), ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. W obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków.

2. Istniejący na terenie 8.1ZP krzyż przydrożny, jako obiekt dziedzictwa kulturowego, przeznacza się do zachowania i ochrony.

3. W przypadku odkrycia - podczas prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych - przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, należy wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot, zabezpieczyć ten przedmiot i miejsce jego odkrycia przy pomocy dostępnych środków i niezwłocznie zawiadomić o tym odpowiednie służby konserwatorskie lub Wójta Gminy Juchnowiec Kościelny.

20

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego części wsi Olmonty- obszar planistyczny Olmonty Zachód (Uchwała nr VI/38/11 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 10.05.2011 r.). Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla części wsi Olmonty określa uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (rozdział 3, § 17), ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. W obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków.

2. Istniejące krzyże przydrożne zlokalizowane na terenie 3.3MN,U,ZP, jako obiekty dziedzictwa kulturowego, przeznacza się do zachowania i ochrony na warunkach określonych w ustaleniach szczegółowych.

3. W przypadku odkrycia - podczas prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych - przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, należy wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot, zabezpieczyć ten przedmiot i miejsce jego odkrycia przy pomocy dostępnych środków i niezwłocznie

zawiadomić o tym odpowiednie służby konserwatorskie lub Wójta Gminy Juchnowiec Kościelny.

• Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego części wsi Ignatki Osiedle- obszar planistyczny Ignatki Osiedle-Centrum Sportu, Turystyki i Rekreacji (Uchwała nr XVI/149/2012 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 05.06.2012 r.). Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla części wsi Ignatki określa uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (rozdział 3, § 14 i 15.), ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. W obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków.

2. Na liście obiektów ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków znajdują się zespół dworski Ignatki, z którego w obszarze planu położone są: 1) obora (koniec XIX w.) i park dworski (XVII – XVIII w) – na terenie 9U,ZP; 2) stodoła (koniec XIX w.) – na terenie 8U.

3. Pozwolenie na budowę lub rozbiórkę zabytków, o których mowa w ust. 2 wydaje się w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Warunki zabudowy i zagospodarowania terenów, na których znajdują się te zabytki określono w ustaleniach szczegółowych (§ 36 i § 37). Zabytki te powinny być ujęte również w gminnej ewidencji zabytków.

4. Z uwagi na walory architektoniczne wskazuje się do ujęcia w gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków budynek spichlerza, położony na terenie 10U, przeznaczony w planie do zachowania, na warunkach określonych w § 38.

§ 15. 1. W obszarze planu nie występują zewidencjonowane stanowiska archeologiczne. 2. W przypadku odkrycia – podczas prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych – przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, należy wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot, zabezpieczyć ten przedmiot i miejsce jego odkrycia przy pomocy dostępnych środków i niezwłocznie zawiadomić o tym odpowiednie służby konserwatorskie.

• Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego części wsi Kleosin- obszar planistyczny Kleosin (Uchwała nr XXV/287/2013 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 18.04.2013 r.). Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla części wsi Kleosin określa uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (rozdział 2, § 7.), ustala się następujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. W granicach planu nie występują obiekty objęte ochroną konserwatorską z tytułu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;

2. W przypadku natrafienia podczas robót budowlanych lub prac ziemnych na przedmiot, który posiada cechy zabytku, należy: wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot, zabezpieczyć przedmiot i miejsce jego odkrycia, zawiadomić o tym wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta gminy, zgodnie z przepisami odrębnymi.

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla fragmentu części wsi Lewickie i Lewickie Kolonia- obszar planistyczny „Lewickie produkcja” (Uchwała nr XL/449/2014 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 16.09.2014 r.). Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla części wsi Lewickie i Lewickie Kolonia określa uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (rozdział 3, § 14.):

1. W obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz nie występują obiekty będące dobrami kultury współczesnej

2. W miejscu wskazanym na rysunku planu znajduje się stanowisko archeologiczne Lewickie st. 9 (AZP 3986/25) punkt osadniczy kultury słowiańskiej okresu późnego średniowiecza i epoki nowożytnej.

3. Realizacja inwestycji wymagających prac ziemnych w obrębie stanowiska archeologicznego, o którym mowa w ust. 2, wymaga uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, określającego rodzaj koniecznych do wykonania na tym terenie badań archeologicznych.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1 Zarys historii obszaru gminy

Ziemie leżące po obu stronach Narwi były obszarem pogranicza, gdzie stykały się ze sobą ludy, kultury i religie. Ziemi tych nigdy nie obejmowała tylko jedna kultura, nie zasiedlała ich zatem jednolita ludność. Od X wieku z zachodu napływała tu nadwiślańska ludność mazowiecka, która zajęła tereny nad Bugiem i wzdłuż Muchawca, a dotarła aż po wododział z Prypecią, oraz objęła całe dorzecze górnej Narwi sięgając swymi wpływami pod Niemen i okolice Nowogródka. W początkach XI wieku większość ziem nad Bugiem i Narwią należała do państwa polskiego i była gęsto zaludniona przez Mazowszan. Badania archeologiczne dowodzą, że gród w Bielsku istniał już w XI wieku i był założony może jeszcze przez książąt polskich, tak jak być może grody w Brańsku, Kamieńcu i szereg mniejszych. Po uśmierzeniu buntu Mieclawa przez Kazimierza Odnowiciela, któremu pomagał książę kijowski Jarosław Mądry, władca polski za okazaną pomoc obdarował Jarosława Wschodnim Mazowszem, ziemiami nad środkowym Bugiem i dolną Narwią. Zmiana przynależności politycznej spowodowała otwarcie tych ziem na ekspansję osadnictwa południoworuskiego. To głównie Rusini wołyńscy rozpoczęli kolonizację ziem nad Muchawcem i środkowym Bugiem aż po Narew. Wśród wcześniejszych mazowieckich osad, książęta ruscy zaczęli wznosić swoje grody: Mielnik, Drohiczyn, Suraż. Pod tymi grodami, a także pod grodami wzniesionymi jeszcze przez Mazowszan, do których należał Bielsk i Brańsk, wśród silnej tu jeszcze w XIII wieku ludności polskiej zaczęła osiedlać się ludność pochodzenia ruskiego, która wyparła w całości ludność mazowiecką znad Muchawca i z okolic Brześcia. Ludność mazowiecka utrzymała się koło Drohiczyzna, Bielska i Brańska, co spowodowało w toku procesu dziejowego charakterystyczną dla tych ziem mozaikę etniczno-kulturowo-religijną. Tereny te niezbyt długo zostawały pod panowaniem książąt ruskich, ponieważ w 1180 roku książę ruski Wasilko Jaropełkowicz odstąpił Brańsk

i Drohiczyn Leszkowi, synowi Bolesława Kędzierzawego, po śmierci którego Kazimierz Sprawiedliwy już przed 1192 ponownie włączył ziemie te w obręb państwa polskiego. Odbudowywano wówczas na Podlasiu zręby rzymskiego katolicyzmu. Syn Leszka Białego, Konrad Mazowiecki, osadził na zamku w Drohiczynie Zakon Braci Dobrzyńskich, z obowiązkiem bronienia ziem między Nurem a Bugiem, aż do granic Rusi, przed napadami nieprzyjaciół. Książęta mazowieccy zachowali jednak prawo zwierzchności nad tymi ziemiami, a w dziedzinie przynależności kościelnej podkreślali prawa biskupów płockich. Zahamowanie osadnictwa i wyniszczenie Podlasia spowodowały najazdy Jaćwingów i Litwinów w XIII wieku. Miejscem jednej z takich bitew było prawdopodobnie uroczysko Kumat, nieopodal Brańska. Około połowy tego wieku tereny te podbił książę halicko-włodzimierski Daniel Romanowicz. Pod panowaniem Rusinów znajdowały się one przez kilkadziesiąt lat. Najazd litewski księcia Trojdena w 1274 roku poddał te ziemie pod władzę Litwy. Na mocy traktatu zawartego w 1354 roku między Olgierdem a Kazimierzem Wielkim i umowy Kazimierza Wielkiego z Olgierdem i Lubartem zawartej w 1366 roku, Kiejstutowi zostały przyznane: Brześć, Kamieniec Litewski, Mielnik, Bielsk i Drohiczyn. W 1391 roku Władysław Jagiełło jako wielki książę litewski zrzekł się wieczyście na rzecz ks. Janusza I Mazowieckiego ziemi drohickiej z grodami Drohiczyn, Mielnik, Suraż i Bielsk. W końcu XIV wieku książę Janusz I wznowił akcję osiedleńczą i kolonizacyjną. Po bitwie pod Grunwaldem rozpoczął on przenoszenie osadników z Mazowsza na opustoszałe tereny nad Bugiem i Narwią, czynił nadania również w ziemi drohickiej i bielskiej

W granice Wielkiego Księstwa Litewskiego okolice Suraza, któremu podlegały omawiane tereny, weszły ponownie między 1401 a 1405 r. i znalazły się w obrębie województwa trockiego, ustanowionego przez Władysława Jagiełłę i Witolda podczas zjazdu w Horodle w 1413 r. Było ono niejako kontynuacją istniejącego wcześniej księstwa trockiego, pozostającego najpierw we władaniu Kiejstuta, a następnie jego syna, Witolda. Południowo-zachodnia część tego województwa obejmowała swym zasięgiem praktycznie cały obszar Podlasia, a więc ziemię bielską, drohicką i mielnicką. Suraż i okolice, nie licząc krótkotrwałej przynależności do Mazowsza w latach 1440-1444 (zarządzał tymi ziemiami wówczas Bolesław IV), przez cały wiek XV pozostawały w granicach województwa trockiego.

Zygmunt I Stary, na mocy dokumentu 1513 r., utworzył z ziem bielskiej, drohickiej, mielnickiej, brzeskiej i kamienieckiej nowe województwo podlaskie. Pierwszym wojewodą mianowany został Iwan Sapieha, bliski współpracownik monarchy. Główną przyczyną wyodrębnienia z województwa trockiego nowej jednostki administracyjnej, była jej rozległość, w znacznej mierze utrudniająca zarządzanie urzędnikom gospodarskim. Zgon Iwana Sapiehy w 1517 r. i trzyletni wakat na urzędzie wojewody podlaskiego spowodowały, iż Zygmunt I Stary w 1520 r. ponownie ogłosił utworzenie nowego województwa złożonego z wymienionych w 1513 r. ziem oraz dołączonej ziemi kobryńskiej. Od tego momentu omawiany obszar znajdował w granicach ziemi bielskiej, województwa podlaskiego wchodzącego w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ziemie te Litwa utrzymała aż do unii lubelskiej w 1569 roku. Następnie Podlasie weszło w skład Korony, do której należało do końca XVIII wieku czyli do czasów rozbiorów.

W związku z faktem, że właściciel ogromnych obszarów ziemskich: Gródka (z Supraślem), Zabłudowa, Dojlid oraz Choroszczy Grzegorz Chodkiewicz nie złożył

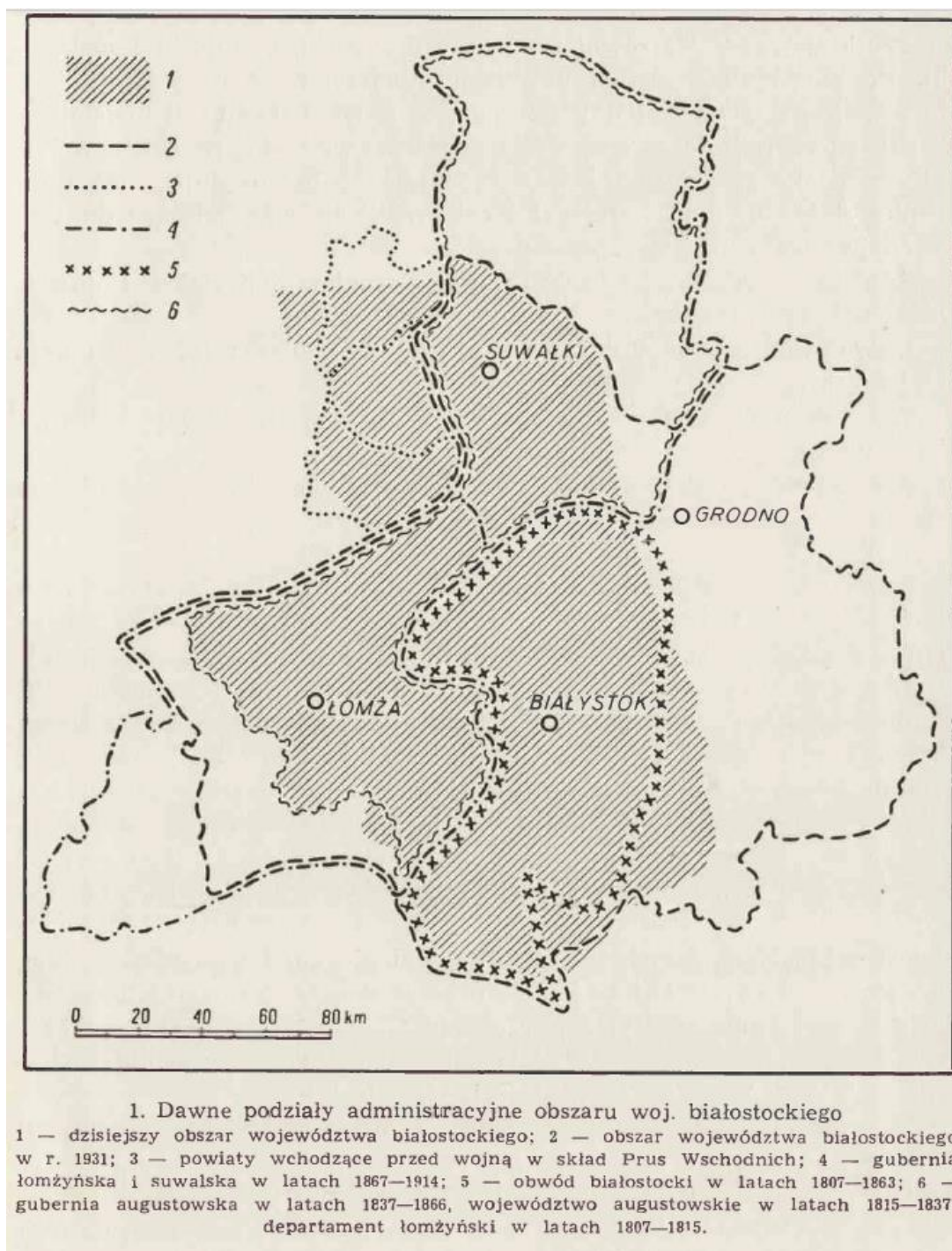
(podczas przyłączania Podlasia do Korony) przysięgi wierności królowi i Koronie Polskiej jego dobra nadal przynależały do WKL. Jak pisał Józef Maroszek: *W efekcie przez obszar współczesnej nam gminy Juchnowiec w latach 1569-1795 przebiegała granica Korony Polskiej z Wielkim Księstwem Litewskim. Po stronie litewskiej, należącej do województwa trockiego powiatu grodzieńskiego znalazły się dobra zabłudowskie z wsiami i folwarkami: Janowicze, Hermanówka, Klewinowo, Wólka Zabłudowska, dobra dojlidzkie ze wsiami, folwarkami i okolicami szlacheckimi: Ignaty, Olmonty, Paceliszki, Solniki (=Solniczki), lasem solnickim (późniejsze Stanisławowo). Należy zaznaczyć, że granica państwowa biegła po granicy gruntów struktur rolnych tych osad i dziś łatwo ją odszukać, bo wyznaczają ją dotąd granice współczesnych nam sołectw gminy Juchnowiec.*

Granica między Koroną a Wielkim Księstwem Litewskim na mapie z 1795 roku.

Po trzecim rozbiórce Polski tereny te zostały włączone do Prus. Prusacy utworzyli na zabranych ziemiach departament białostocki prowincji Prusy Nowowschodnie. Rządy Prusaków nie trwały długo. W 1807 roku Napoleon z ziem drugiego i trzeciego zaboru utworzył Księstwo Warszawskie, a wschodnią i południową część departamentu na mocy porozumienia między Francją a Rosją w Tylży jako obwód białostocki, oddał carowi. Obwód białostocki obejmował powiaty: białostocki, bielski, sokólski i drohiczyński. Północna i zachodnia granica obwodu biegła wzdłuż Biebrzy, Narwi, Mieni i Nurca i była aż do 1915 roku granicą między Cesarstwem Rosyjskim a Księstwem Warszawskim, a potem Królestwem Polskim utworzonym na mocy kongresu wiedeńskiego w 1815 roku. W 1843 roku zniesiono samodzielny obwód białostocki, wcielając te ziemie do guberni grodzieńskiej. Po I wojnie światowej tereny te zostały włączone do państwa polskiego, województwa i powiatu białostockiego. Gmina Juchnowiec w 1921 roku składała się z następujących miejscowości: Biele, Bojary, Bronczany, Buzuny (folwark), Dobrowody, Hermanówka, Hołówki Nowe (folwark), Hołówki Nowe, Hołówki Stare, Iwanówka, Janowicze (folwark), Janowicze, Juchnowiec, Juchnowiec Dolny (folwark), Juchnowiec Góra (folwark), Juchnowiec Kościelny, Juchnowszczyzna (folwark), Juraszki, Klewinowo (kolonia), Klewinowo, Klewinowo Nowe, Kojrany (folwark), Koplany (folwark), Koplany, Lewickie (kolonia), Lewickie Stacja Kolejowa, Lewickie, Lubejki, Mańkowizna (folwark), Niewodnica Nargilewska (kolonia), Ogrodniczki, Piecki, Pomygacze, Romejki (folwark), Romejki, Stoczki, Stoczki-Ogrodniki, Szerenosy, Szerenosy-Mościska (folwark), Turośń Dolna (folwark), Turośń Dolna, Turośń Kościelna (folwark), Turośń Kościelna (kolonia), Turośń Kościelna, Uhowo I, Uhowo II, Widziki (folwark), Wólka, Wysokie (kolonia), Złotniki.

Od 1919 roku do 1998 funkcjonowała gmina o nazwie Juchnowiec (okres międzywojenny) lub Juchnowiec Dolny od 1954 roku z siedzibą w tej ostatniej miejscowości. Przynależność administracyjna ziem gminy nie uległa zmianie podczas reformy administracyjnej z lat 70. XX wieku, gdy podzielono duże województwo białostockie na mniejsze jednostki administracyjne. Po ostatniej reformie administracyjnej 1 stycznia 1998 roku siedzibę gminy przeniesiono z Juchnowca Dolnego do Juchnowca Kościelnego a gminę nazwano Gminą Juchnowiec Kościelny. Obecnie tereny gminy przynależą do województwa podlaskiego, powiatu białostockiego.

(L. Kosiński, *Miasta województwa białostockiego*, Warszawa 1962).

Pod względem administracji kościelnej pierwsze istniejące tu wsie i osady przynależały zapewne początkowo do parafii suraskiej powstałej już w wieku XV, ufundowanej przez wielkiego księcia Witolda. W następnym stuleciu tworzone kolejne parafie wyodrębniane z parafii suraskiej. W 1515 r. Jerzy Raczko Puczycki wznosił i uposażył w Turośni kościół katolicki, który jako pierwszy, potwierdzony źródłowo, uszczuplił pierwotny zasięg parafii suraskiej na prawym brzegu rzeki Narew. Według sporządzonego w 1784 r. opisu parafii Turośń, jej obszar składał się z wsi: Turośni Kościelnej (z dworem należącym do rodu Zaleskich), Turośni Dolnej, Buzun, Kowal, Stoczku, Dobrowody, Dołek,

Juraszek i Szerenosów. Kolejną parafią założoną na północ od Narwi, a na południe od Białegostoku była parafia w Juchnowcu Kościelnym ufundowana przez Stanisława Zachariaszewicza Włoszka w 1547 roku. W 1784 roku do parafii należały Bronczany, Ciekuny (dziś nie istnieje), Juchnowiec Góra, Juchnowiec, Juchnowszczyzna, Kożany, Kojrany, Lubejki, Niewodnica Nargilewska, Lewickie, Ogrodniczki, Rumejki, Wólka, Złotniki i najbliżej przy dzisiejszym Kleosinie położony folwark Woroszyłowszczyzna - dzisiejsze Księżyno.

W połowie XVI wieku powstała też parafia białostocka, uposażona w 1581 roku. Opis parafii z 1784 roku wymieniał następujące wsie i osady do niej przynależące: Bagnówka, Bażantarnia, Białostoczek, Białystok, Ciasne, Dojlidy, Dojnowo, Olmonty, *Ignatki okolica*, Karakule, Kaskada, Koropatwiarnie, Królikarnia, Krywlany, Nowodworce, trzy miejscowości o nazwie Ogrodniczki, Paceliszki, Pieczurki, Pietrasze, Pstrągownia, Szlachowskie, Skorupy, Słoboda, Sobolewo, Solniki, Osowicze, Zaścianki, Zawady. Na południu parafia białostocka graniczyła z parafiami zabłudowską i niewodnicką.

Ostatnią parafią, która w XVI w. uszczupliła zasięg władzy plebana suraskiego na prawym brzegu Narwi na południe od Białegostoku (nie licząc parafii białostockiej powstałej ok. 1547 roku) była erygowana w 1596 r. parafia w Niewodnicy. 30 stycznia tego roku, Andrzej Korycki wraz z żoną Elżbietą Karpiówną wystawili obszerny dokument uposażeniowy nowej świątyni, zbudowanej w bezpośrednim sąsiedztwie dworu Niewodnica Korycka. Ukonstytuowany w 1596 r. zasięg parafii w Niewodnicy przetrwał niezmienny przez całe XVII i XVIII stulecie, toteż zarówno rejestry poborowe z lat 60. XVII w., jak też opis parafii z 1784 r. wymieniają te same miejscowości. Wśród nich wymieniono dwory w Markowszczyźnie, Czaplinie, Niewodnicy i Koplanych, a także wsie chłopskie: Mince, Barszczówka, Tolcze, Trypucie, Koplany, Topolany, Ignatki, Zalesiany i Horodniany.

Kolejną parafią obejmującą ziemie obecnej gminy Juchnowiec jest parafia w Tryczówce (nie liczę tu powstałej w 1985 roku parafii Rynki (gm. Suraż), do której wchodzi kolonie wsi Baranki i Simuny). Powstała ona w 1928 roku ze wsi, które odłączono od parafii Suraż, Juchnowiec i Turośń Kościelna. Dzisiaj do parafii należą wsie: Tryczówka, Bogdanki, Baranki, Czerewki, Dorożki, Klewinowo, Kożany, Pańki, Rostołty, Rzepniki, Wojszki, Zajączki, Złotniki.

Następną strukturę parafialną na terenie gminy zorganizowano w 1992 roku w Księżynie. W skład parafii weszły miejscowości Księżyno, Horodniany, Księżyno-Kolonia, Ignatki, Koplany Cegielnia.

W 2014 roku powstała najnowsza parafia obejmująca tereny gminy Juchnowiec-parafia w Ignatkach-Osiedlu, w skład której wchodzi: Ignatki Osiedle, Śródlesie, Hryniewiczze oraz tzw. Ignatki "Las". W granicach nowej parafii znajdują się ulice: w Ignatkach-Osiedlu - Bluszczowa, Borówkowa, Czereśniowa, Dereniowa, Działkowa, Gerberowa, Goździkowa, Hiacyntowa, Hryniewicka, Jeździecka, Jeżynowa, Jodłowa, Leśna, Narcyzowa, Ogrodowa, Przejezdna, Różana, Śródleśna, Zalesie; w Śródlesiu - Brzozowa, Bukowa, Cisowa, Dębowa, Grabowa, Jarzębinowa, Leszczynowa, Myśliwska, Podleśna, Sosnowa, Świerkowa; w Ignatkach "Las" - ul. Gajowa po obu stronach, z przyległymi ulicami od strony Hryniewicz, obecnie Miła, Pogodna i Poziomkowa.

W związku z wieloetnicznym osadnictwem tych terenów powstała tu też administracja Kościoła prawosławnego (w latach 1596-1839 unickiego), wraz ze swoimi cerkwiami. Tereny

gminy Juchnowiec Kościelny objęte były w czasach historycznych duszpasterstwem parafii wschodnich w Surażu, Zabłudowie, Kożanach, Dojlidach i Rybołach.

Najstarszą parafią, która obejmowała tereny gminy była parafia w Surażu istniejąca w 1547 roku, ale funkcjonująca zapewne dużo wcześniej. Jeszcze zgodnie z wykazem z 1875 r. w skład parafii wchodziły miejscowości: m. Suraż i wsie – Baranki, Bogdanki, Czerewki, Kożany, Pańki, Rzepniki, Tryczówka, Zawyki i Złotniki. W latach międzywojennych cerkiew i parafia przestały istnieć.

Być może już przed 1558 rokiem istniała cerkiew w Kożanach, która była filią parafii suraskiej. W 1905 powołano tu samodzielną parafię prawosławną, do której obecnie należą wsie: Kożany, Baranki, Bogdanki, Czerewki, Dorożki, Końcowizna, Pańki, Tryczówka, Zajączki, Złotniki, Zawyki-Ferma, Złotniki.

Przed 1560 rokiem funkcjonowała już cerkiew rybołowska. Do parafii tej od czasów najdawniejszych do dnia dzisiejszego przynależała wieś Wojszki.

Kolejna cerkiew powstała w 1571 roku w Dojlidach, a w XVIII wieku zrzeszała również kilka wsi z gminy Juchnowiec. W 1775 roku do cerkwi tej należały: Olmonty, Paceliszki, Hryniewicze, Niewodnica Nargilewska. W XX wieku z terenów gminy Juchnowiec do parafii dojlidzkiej przynależały: Olmonty, Ignatki, Solniczki, folwark Widziki.

Centrum administracyjnym gminy jest wieś Juchnowiec Kościelny. Powstanie swoje zawdzięcza ona fundacji kościelnej dokonanej w 1547 roku przez Stanisława Włoszka. Stanisław Zachariaszewicz Włoszek (zm. 1568), łowczy królewski, podskarbi królewski (administrator podskarbstwa dwornego) od 1544 roku starosta knyszyński (1565). W 1547 roku król nadał Włoszkowi dożywotnio we włości suraskiej dobra Juchnowiec, gdzie 12 listopada 1547 roku ufundował on kościół pw. Świętej Trójcy, Matki Boskiej i Wszystkich Świętych. 11 stycznia 1549 roku Zygmunt August w Piotrkowie nadał na własność dziedziczną Stanisławowi Włoszkowi dobra zwane Dworzec Juchnowski.

Dwór Włoszka oraz centrum dóbr znajdowały się w Juchnowcu Górnym (Dolnym), (był też w XVIII wieku Dwór Góra) przy którym funkcjonowała najstarsza wieś Juchnowiec Dolny, zaś wraz z nadaniem dla parafii i wybudowaniem kościoła w Juchnowcu Kościelnym osada plebańska poczęła przekształcać się w wieś - miasteczko. Oprócz kościoła wybudowano tu całą infrastrukturę: plebanię, gospodarstwa poddanych plebańskich, gospodarstwa osiedlających się chłopów. Była tu szkoła, browar, karczma oraz przykościelny plac targowy, na którym za przywilejami Jana Kazimierza z 1667 roku i Michała Korybuta Wiśniowieckiego z 1669 roku zaczęto odbywać targi i jarmarki. Już w 1673 roku nazwano Juchnowiec Kościelny – miasteczkiem ze względu na odbywającą się tu wymianę handlową.

Po Włoszkach dobra przechodziły w różne ręce, następowały podziały własnościowe itp. W połowie XIX wieku pleban juchnowiecki ks. Bylewski taki uczynił zapis odnośnie historii i własności wsi: *Wioseczka Juchnowiec Kościelny (a niegdyś mianowana miasteczkiem – op[p]idum) obecnie należy do trzech różnych familijnych obywateli, gdzie i miejscowy proboszcz ma część ziemi, według nowego regulamentu mu nadzielonej. Pierwiastkowo zaś należał do familii wielm. Włoszków i ich włościanie dziedziczni, którzy składali znacznych kilka wiosek, czynili pierwiastkowo parafię całą. Lecz te dobra z czasem podzielone zostały pomiędzy rozradzającą się familię Włoszków, dalej już to sposobem sprzedajnym, już zaś zastawnym i exdewizorskim przechodziły różnocozasowie z rąk do rąk różnych familii, tak że dziś familii Włoszków i śladu nie ma. A dobra te są obecnie w ręku też*

różno rodzinnych obywateli, czasu zaś kiedy z rąk do rąk przechodziły nie można chronologicznie z pewnością oznaczyć, gdyż kościół nie posiada dokumentów przejść takowych.

Pokrótkie można nadmienić, że po Włoszkach, którzy w zasadzie byli kolatorami kościoła jeszcze w 2. poł. XVII wieku (synowie Mikołaja zmarłego w 1592 roku, później generał Władysław i jego żona Anna ze Szczawińskich, następnie Hieronim Włoszek (wzm. 1673) z żoną Zofią z Jezierskich mieszkający we dworze na Juchnowieckiej Górze, właściciel Wólki), włości zostały podzielone, a różne ich części w tym stuleciu należały m.in. do Kurzenieckich, Lewickich, Stawogórskich, Brzozowskich, zaś w wieku XVIII do Bartochowskich i Orsettich. W latach 30. XIX wieku Juchnowiec posiadał Seweryn Michałowski, właściciel Michałowa k. Zabłudowa.

W drugiej połowie XIX wieku istniała gmina (wołość) juchnowiecka (z siedzibą w Juchnowcu Dolnym). Na początku XX wieku zanotowano o Juchnowcu: *wieś i dobra, pow. białostocki, gm. Juchnowiec, 13 wiorst od Białegostoku. Wieś ma 35 domów i 287 mieszkańców, 340 dziesięcin włościańskich, 33 kościelne; dobra Lachnickich mają 845 dziesięcin. Gmina obejmuje 70 miejscowości, 660 domów włościańskich (obok 127 innych), 4579 mieszkańców, uwłaszczonych na 5478 dziesięcinach. Nadto w gminie jest 6762 dziesięciny większej posiadłości i 72 dziesięcin kościelnych.*

Południowe tereny gminy na mapie rosyjskiej z 1866 roku.

Południowe tereny gminy na mapie rosyjskiej z 1866 roku.

Miejscowość Juchnowiec Kościelny przed II wojną światową liczyła tylko 9 domów, lecz były tu poczta i telefon (w tym samym czasie w Juchnowcu Dolnym, gdzie była siedziba gminy naliczono 69 domów). W latach 30. XX wieku tak opisywano gminę: *Obszar gminy wynosi 13 360 ha. Ludność 7600. Administracyjnie podzielona jest na 31 sołectw. Gleba na terenie gminy jest w większości żytinio-kartoflana i przeważają drobne gospodarstwa rolne prowadzone w średniej kulturze, która podnosi się z roku na rok dzięki intensywnej pracy 4-ch kółek rolniczych. Są również 2 buhaje czerwonej rasy polskiej. W roku ubiegłym jedna ze spółek wodnych wykończyła roboty melioracyjne, obecnie kończy meliorację druga spółka.*

Komasacja posunięta jest bardzo daleko, bowiem w 70% gmina jest skomasowana. W roku ubiegłym gmina wybudowała 1 kilometr drogi, obecnie brukować będzie wieś Juchnowiec. Na terenie gminy znajduje się 6 straży pożarnych, z których jedna wykańcza obecnie własną remizę z Domem Ludowym. Istnieje również jeden oddział Związku Strzeleckiego niedawno założony i jeden hufiec Przysposobienia Wojskowego. Ogólny budżet gminy na rok 1930-31 zamykał się cyfrą 32 000, w tym na szkolnictwo 6200 zł. Opieka społeczna 4500 zł. (...) Wójtem gminy od roku 1915 jest p. Maciej Dryl, odznaczony Krzyżem Zasługi w roku 1930. Sekretarzem od marca 1925 roku pan Bronisław Bezubik.

Siedziba gminy pozostawała w Juchnowcu Dolnym do 1998 roku, kiedy przeniesiono ją do Juchnowca Kościelnego.

Na koniec nadmienić należy, że historia miejscowości nierozdzielnie związana jest z bardzo czynnie tu od wieków kultywowanym obrazem NMP uważanym za cudowny (pielgrzymi, liczne zgromadzenia wiernych podczas świąt itp.). W połowie XIX wieku proboszcz juchnowiecki pisał: *Kościół juchnowski żadnych wspomnień historycznych nie ma, jak tylko, że go lud wierny pobożny od najdawniejszych czasów z różnych odległych stron i miejsc zwykł licznie odwiedzać, a szczególnie w czasie festów NM Panny i błagać przyczyny, opieki i łask wszelkich NM Panny przed cudownym jej obrazem i dziś w tym kościele znajdującym się. Skutkiem czego wielu [wyraz nieczytelny] doznało cudownych łask NM Panny, lecz po ustaleniu się granicy w 1807 roku oddzielającej nowo utworzone Królestwo Polskie od części zachodnich państwa rosyjskiego rzeczone odwiedzenia znacznie się zmniejszyły.* Tradycja kultu utrzymuje się do dnia dzisiejszego. W 1997 roku kościół w Juchnowcu Kościelnym zaliczono do sanktuariów Archidiecezji Białostockiej.

32

Współczesny obszar gminy Juchnowiec Kościelny.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Tereny gminy Juchnowiec są obszarem niezwykle bogatym kulturowo na co złożyły się procesy historyczne i osadnicze zachodzące na tych ziemiach. Leżące na pograniczu Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Korony kolonizowane były przez różne etnosy: Mazowszan, Litwinów, Rusinów co znalazło swoje odbicie w krajobrazie kulturowym. Osadnictwo ruskie niosło za sobą strukturę kościoła prawosławnego (następnie unickiego) ze swoimi świątyniami – cerkwiami, zaś litewskie i polskie – strukturę rzymskokatolicką z kościołami.

Oprócz mieszanki religijnej wytworzyła się na tych ziemiach różnaita struktura społeczna i stanowa. Wsie należące do starostwa suraskiego (Baranki, Biele, Bogdanki, Dorozki, Hryniewiczze, Pomygacze, Rostoły, Simuny, Tryczówka, Borek Starościański przy Hryniewiczach) i bielskiego (Wojszki) zamieszkiwali włościanie skarbowi (królewscy, państwowi), których status był inny niż włościan należących do dóbr prywatnych. Na terenie gminy wytworzyła się też wielka własność ziemska (magnatów i szlachty), do której zaliczyć należy dobra zabłudowskie, dojlidzkie, kochańskie, lewickie, kopląnskie, juchnowieckie z dworami, folwarkami i zgrupowanymi wokół nich wsiami pańszczyźnianymi. Właścicielami dworów i folwarków były niejednokrotnie rody i osoby niezwykle wybitne i zasłużone, nie tylko w dziejach regionu, ale też Polski i ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Jako najwybitniejsze przykłady takich osób można wymienić Stanisława Włoszka (zm. 1568), dziedzica dóbr Juchnowiec, podskarbiego dwornego litewskiego, łozniczego królewskiego, zaufanego urzędnika króla Zygmunta Augusta, starostę knyszyńskiego, fundatora kościoła juchnowieckiego. Dobra zabłudowskie i dojlidzkie były własnością i przedmiotem różnorodnej działalności gospodarczej, społecznej i religijnej tak możliwych rodów jak Chodkiewiczowie (Aleksander (zm. 1549), starosta brzeski i knyszyński, wojewoda nowogródzki czy jego syn i spadkobierca Grzegorz (zm. 1572), hetman wielki litewski), Radziwiłłów, którzy stworzyli w Zabłudowie prężny ośrodek kalwiński, czy Branickich, właścicieli Białegostoku. Właścicielem Niewodnicy Nargilewskiej był Ludwik Kruszewski (zm. 1823), syn Jana (zm. 1791), starosty wasilkowskiego i chorążego bielskiego (1762-1788). Był on szambelanem Stanisława Augusta, starostą wasilkowskim od 1776 roku, stolnikiem bielskim (1788) i chorążym bielskim (1788-1792). W młodości był dworzaniem Jana Klemensa Branickiego, a po zaborach od 1797 roku kierował urzędem domenalnym w Janowie, któremu podporządkowano starostwo wasilkowskie. On to ufundował Seminarium Duchowne w Białymstoku założone w 1815 roku przez księży misjonarzy, na które przeznaczył 20000 zł. W dużej mierze sfinansował też budowę wieży kościelnej w Juchnowcu, którą rozpoczęto wznosić w 1819 roku, a poza tym był hojnym kolatorem tej świątyni. Żoną Ludwika była Aniela z Ossolińskich. Po Kruszewskich majątek przeszedł na własność m.in. hrabiów Starzeńskich (niezwykle zasłużonej rodziny dla naszego województwa, właścicieli dóbr Strabla). Dziedzicem Niewodnicy był Wiktor Wacław hr. Starzeński (1826-1882), marszałek szlachty guberni grodzieńskiej. Z dworem w Niewodnicy Nargilewskiej związany był Paweł Powierza (zm. 1914), powstaniec styczniowy i pamiętnikarz. W Lewickich zamieszkiwała znana na Podlasiu rodzina Lewickich (Maciej (zm. przed 1562), starosta bielski, sędzia bielski, dzierżawca Zabielski, zaufany królowej

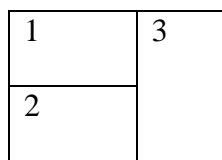
Bony) czy rodzina Orsettich, możnych na Podlasiu panów przybyłych tu z Włoch w XVII wieku. Pałac w Lewickich wznosił Michał Nowicki (zm. 1882), tajny radca i kawaler orderów, działacz masonski. To tylko nieliczni spośród wielu wybitnych postaci związanych z gminą.

Na terenie gminy znajdują się też okolice szlacheckie z ich typową kulturą i mentalnością drobnoszlachecką: Szerenosy, Oksztule, Ciekuny, Horodniany, Olmonty Trojanowszczyzna czy Ignatki. Istniała również własność duchowna: Klewinowo, Księżyno.

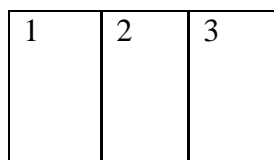
Na krajobraz kulturowy, jego zmiany i przekształcenia miały wpływ ważne wydarzenia historyczne, a przede wszystkim wielka reforma gospodarcza zwana pomiara włóczą, uwłaszczenie chłopów, parcelacja folwarków i komasacją gruntów oraz II wojna światowa i nowa władza ludowa, która wyniszczyła przodującą kulturalnie warstwę szlachecką i praktycznie zlikwidowała tak charakterystyczne niegdyś siedziby szlacheckie (pałace i dwory).

Około 1540 roku w starostwie bielskim, a w latach 50. i 60. XVI w. w starostwie suraskim, rozpoczęto planową akcję kolonizacyjną połączoną z szeroko zakrojoną reformą gospodarczą, polegającą na skupieniu rozproszonego osadnictwa (częste osady jednodworcze) w duże zwarte wsie, wprowadzeniu nowoczesnego systemu uprawy zwanego trójpolówką, likwidacją starych danin i służebności, a wprowadzeniu precyzyjnych powinności, wymiarem których były nadziały różnych kategorii gruntów (dobre, średnie, podłe).

Wstępem do realizacji reformy był pomiar gruntów i określenie areалу poszczególnych wsi, który następnie dzielono na trzy pola równej wielkości (pod oziminę, jarzynę i ugor), przy czym dają się zauważyć dwa zasadnicze schematy:

schemat I

schemat II

W pierwszym wypadku pole 1 i 2 określano jako leżące naprzeciw siebie, a 3 jako boczne. W drugim zaś mówiono o średnim polu (2) oraz dwóch skrajnych (1 i 3). Każde z pól dzielono na rezy, tj. równoległe pasy, przy czym do poszczególnych gospodarstw przydzielano normalnie po jednej rezie każdej kategorii. Kierunek rez pola mógł być dowolny – poprzeczny lub podłużny (byle równoległy do ścian). W przypadku I ulicę lokalizowano między polem 1 i 2, zaś w drugim między 2 i 3. Występowały też różne warianty tych schematów. Wsie pomiary włócznej były wsiami o niwowym układzie gruntów i posiadały trzy zazwyczaj równej wielkości pola-niwy.

Wygląd wsi po pomiarze włócznej tak charakteryzował znawca tematu Ludwik Kolankowski: *Obok folwarku gospodarskiego, zajmującego w stosunku do włók czynszowych przestrzeń jak 1:7 ciągnęła się zabudowana w ulicówkę wieś, złożona w zasadzie z gospodarstw 30-36 morgowych tj. z 1 włóki jako zasadniczej jednostki podatkowej, administracyjnej i wojskowej. Bojarzy putni i wszelkiego rodzaju słudzy i rzemieślnicy dworscy otrzymali od 1-2 włók, wolnych od czynszu. Nie mogący obrobić lub opłacić całej*

włóki brali po pół włóki = 16 morgów. Byli to ogrodnicy. Na osobnych opłatach były resztki pół tzw. zaścianki. Administrujący wsią wójt i ksiądz, posiadający 2-3 włók, jako też rzemieślnicy na usługach folwarku, byli wolni od wszelkich opłat.

Pomiara była rewolucyjna pod względem zmiany stosunków gospodarczo-społecznych i zadecydowała o wyglądzie krajobrazu kulturowego na następne kilkadziesiąt lat, likwidując pierwotne osadnictwo rozproszone i tworząc regularne wsie ulicówki, otoczone blokiem o niwowym układzie gruntów. Powstające na Podlasiu podczas pomiaru ulicówki ze względu na swój niezwykle zwarty i regularny układ zabudowy często określa się mianem wsi szeregowej: ulica w szeregowce biegła w linii prostej, zagrody miały nie tylko ten sam kształt, ale i tę samą wielkość oraz zbliżony, a nawet analogiczny układ budynków. Budynki mieszkalne wznoszono na przylegających do siebie wąskich działkach. Niewielka ich szerokość niejako wymuszała sytuowanie poszczególnych budynków wzdłuż działki siedliskowej; zazwyczaj tuż za domem wznoszono zabudowania gospodarcze związane z hodowlą zwierząt, a więc chlewy, stajnie i obory. Z kolei za tymi budynkami urządzano ogródki warzywne i sady. Za ogrodem budowano stodołę, za którą biegła droga zagumienna. W innym wariantcie za stodołami organizowano wygony zamieniane później często na ogrody ograniczone drogą zagumienną. We wsi szeregowce zagrody mogły być lokalizowane po jednej lub po obu stronach drogi.

Regularnej zabudowie odpowiadał regularny układ gruntów. Wyłamanie się z tego sprzężonego systemu w XVI-XVIII wieku było niemożliwe, a i później także bardzo trudne. Trwałość układu zabezpieczał tzw. przymus polowy związany z trójpolówką. Polegał on na corocznym zmianowaniu upraw w poszczególnych polach, przez co uniemożliwiał zabudowę rozproszoną. Maria Kielczowska Zalewska zauważa, że wsie szeregowe przypominają układem łąkowo-niwowym wsie średniowieczne. Przy czym pomierzenie pasów gruntów w ustalonej kolejności w każdej niwie nadało im szczególnie regularny charakter, który zaznacza się zarówno w układzie siedlisk jak i pól. Tego typu wsie charakterystyczne były dla własności królewskiej chociaż wzorem tym kierowali się nieraz właściciele wsi prywatnych, rzadziej szlachta zamieszkująca zaścianki czy okolice.

35

Szeregowa zabudowa rozmierzonych podczas pomiaru włócznej wsi Rostouty (starostwo suraskie) i Wojszki (starostwo bielskie).

Nieregularna zabudowa okolicy szlacheckiej

Wieś sprzęgnięta z rezydencją dworską

Paweł Bobrowski tak opisywał wieś guberni grodzieńskiej w połowie XIX wieku, jeszcze przed reformami uwłaszczeniowymi: *Całe obejście włościanina składa się z domu mieszkalnego (chata), chlewa (najczęściej razem stajnia, obora i świniec) i stodoły. Chatę wznosi się bez fundamentów, na rogach kładzie się kamienie a na nich ściany wyprowadza się aż do sufitu. Składa się chata z 3 części, a mianowicie: przedniej tzw. izby albo chaty właściwej, średniej – sieni i tylnej – komory, albo kleci. W sieniach karmi się dobytek: kury, gęsi, świnie (a czasem i w chacie), w komorze przechowuje się wszystkie zapasy. Wnętrze chaty prawie wszędzie jednakowe. Na lewo od wejścia podle lewej przedniej ściany stoi ława do siedzenia. Na prawo piec „gardłem” do drzwi obrócony. Za piecem jest tzw. zakut albo poł, na którym śpi cała rodzina. Na piecu sypiają tylko uprzywilejowani. Z pieca wchodzi się na tzw. podsufitek – rusztowanie zrobione pod pierwszą kwaterą sufitu, arszyn niżej od sufitu. Sufit składa się z okrągłaków, rzadziej z ciosanych desek. W rogu przy ścianie przedniej stoi stół, a nad nim zawieszane na ścianie obrazy. Cała chata zawierała około 80 sześcianów przestrzeni, 2 okna wielkości 1½ arszyna kwadratowego w ścianie lewej i trzecie okno w ścianie przedniej od ulicy. W oknie ramy o kształcie nieprawidłowych trójkątów czy czworokątów, zazwyczaj rozbite szkła, założone szmatami lub drzazgami. Chaty przeważnie kurne, tylko nieliczni koloniści i niektórzy z włościan rządowych mają chaty z kominami*

stosunkowo czyste. Dym wychodzi do sieni przez drzwi albo przez specjalny otwór w suficie i rozchodzi się pod słomianym dachem. Piec robi się z gliny na drewnianym szkielecie: pod piecem mieszczą się kury, prosiaki itp. Chata oświetla się błonami sosnowymi, piec ogrzewają chrustem albo słomą. W domu obowiązkowymi sprzętami są: żarna, krosna, stępa drewniana, dzieża, łopata do wsadzenia chleba, widły do wyjmowania z pieca glinianych garnków, drewniane albo gliniane miski, gliniane kubki i dzbanki do noszenia jedzenia w pole, drewniane łyżki i także warząchew. Jest to cały inwentarz domowy gospodyni. Niebogaty również jest inwentarz włościanina: koń, parę wołów, kilka owiec i świń, kilka sztuk drobiu – to inwentarz żywy, wóz, sanie, uprząż, socha, brona, topór, powrozy, worki i inne niezbędne narzędzia stanowią kapitał cały prymitywnego gospodarstwa włościańskiego.

Uwłaszczenie w znaczący sposób zmieniło sytuację na wsi, miało też duży wpływ na krajobraz osadniczy. Nieudana próba uwłaszczenia w dobrach prywatnych, na podstawie ukazu carskiego z 19 lutego 1861 r., wywołała zdecydowany opór wsi. Problem uwłaszczenia chłopów w zachodniej części Cesarstwa nabrał właściwej rangi dopiero po wybuchu powstania styczniowego w 1863 roku. Dekret uwłaszczeniowy powstańczego Rządu Narodowego z 22 stycznia 1863 r., mający na celu pozyskanie chłopów dla sprawy narodowej, nadawał im na własność użytkowaną ziemię bez żadnych warunków i znosił wszystkie powinności feudalne. Przy tym odszkodowanie za grunt nadany chłopom na własność rząd miał uregulować dotychczasowym właścicielom w przyszłości. Bezrolnym uczestnikom powstania obiecano 3- morgowe nadziały z dóbr narodowych. Reakcją władz carskich był wydany ukaz z 1 marca 1863, r. o natychmiastowym i obowiązkowym wykupie ziemi w prywatnych dobrach guberni: grodzieńskiej, kowieńskiej, mińskiej, wileńskiej i części witebskiej. Z dniem 1 maja 1863 roku gospodarze wymienionych guberni przeszli do kategorii chłopów właścicieli. Potrzebę odejścia od założeń uprzedniej drogi uwłaszczenia, szczególnie w północno-zachodnich guberniach cesarstwa, najtrafniej uzasadniał generał Maniukin w raporcie do ministra wojny Dymitra Milutina, wskazując, iż niezbędne jest darowanie nowych praw ekonomicznych i prawnych chłopom na uszczerbek miejscowej szlachcie, wspierającej czynnie powstanie na Podlasiu.

Reforma z 1863 roku nie obejmowała jednak dóbr państwowych. Nadanie gospodarzom dzierzawionej dotąd ziemi na własność w tych dobrach nastąpiło dopiero na podstawie ukazu cara Aleksandra II z 16/28 maja 1867 r. Ukaz ów dotyczył włościan państwowych w zachodnich guberniach Cesarstwa Rosyjskiego i ujmował podstawowe zasady zmian własnościowych na wsi.

1. Przeprowadzenie przez powołane komisje lustracji dóbr państwowych.
2. Nadanie na własność ziemi włościanom, na podstawie przeprowadzonej lustracji, przy obowiązkowym zachowaniu dotychczasowej powierzchni gospodarstw. W przypadku potrzeby dopuszczano możliwość jedynie zwiększania użytków włościańskich o wolne ziemie państwowe lub też ich wymianę, jeśli grunta włościańskie znajdowały się wśród ziem państwowych.
3. Zobowiązanie włościan do wykupu nadawanej na własność ziemi w rocznych ratach w ciągu 49 lat, tj. do 1 stycznia 1913r. Podstawą do naliczania wysokości *wykupnych płatniejszej* stanowiło rozporządzenie z 19 kwietnia 1861 r., dotyczące wykupu ziemi przez włościan w dobrach prywatnych Cesarstwa. Zgodnie z powyższym

rozporządzeniem ratę stanowił powiększony o 10% roczny czynsz, ustalony przez komisję lustracyjną.

4. Wydanie odrębnie każdej wsi aktów nadawczych, a gospodarzom– posiadaczom imiennych aktów nadania.

Wincenty Krzysztofik w swej monografii wsi Jasienówka tak opisywał wpływ reform na budownictwo: *Żadna z dziedzin życia wiejskiego nie przeszła tak znacznej a przynajmniej tak widocznej ewolucji od czasów zniesienia pańszczyzny, jak dziedzina budownictwa. Bezpowrotnie zginęły z powierzchni ziemi (...) niskie kurne chaty o jednej izbie, bez podłogi i z małemi, drzazgami założonemi, okienkami; ich miejsce zajęły widne, duże, złożone z kilku izb domy. Również i wygląd zewnętrzny całego gospodarskiego obejścia jest o wiele estetyczniejszy. Przechodząc ulicą przez wieś, widzimy zabudowania po jednej i po drugiej stronie ulicy, i to zarówno domy mieszkalne jak i pozostałe budowle. Domy mieszkalne są zazwyczaj nieco od ulicy oddalone, jakieś 5-6 m i przed oknami urządzony mają ogródek kwiatowy. Co innego, że tam czasami zamiast kwiatów rośnie pokrzywa, ale bywa i lepiej, zawsze zaś jest kilka drzewek, przeważnie owocowych, a czasami krzak bzu czy jarzębiny. Ogródek taki zawsze jest otoczony sztachetami.*

Tabela poniższa ukazuje strukturę własności ziemi w 1890 roku na terenie gminy:

Nazwa osady	Właściciel	Ziemia orna	Łąki i pastwiska	Lasy	Nie-użytki	Razem
Gmina Zabłudów						
w. Solniki Białostockie	Łubnickie Tow. Włościańskie	171	41 ½	4	15	231 ½
Solniki kolonia	M. Zakrzewski	7	1 ½	-	-	8 ½
Gmina Zawyki						
w. Kozany	Kozańskie Tow. Włościańskie					114 ½
w. Czerewki	Kozańskie Tow. Włościańskie					218 ¾
w. Zajęczki	Kozańskie Tow. Włościańskie					199 1/2
w. Biele	Bielskie Tow. Włościańskie					497 ¾

w. Klewinowo	Bielskie Tow. Włościańskie					877 ¼
w. Pańki	Pańkowskie Tow. Włościańskie					208 ¼
w. Dorozki (Doroszki)	Pańkowskie Tow. Włościańskie					560
w. Rostołty	Rostołtowskie Tow. Włościańskie	442	147	60 ¼	28 ½	677 ¼
w. Tryczówka	Rzepnickie Tow. Włościańskie					446
w. Simuny	Sieminowskie Tow. Włościańskie					322 ¼
w. Bogdanki	Bogdankowskie Tow. Włościańskie					284 ½
w. Baranki	Bogdankowskie Tow. Włościańskie					560 ½
[cerkiew w Kożanach]	Rybołowska cerkiew parafialna	23 ½	13	3	9	48 ½
Maj. Kożany	Julia	156	119	38	12	325
Kolonia Berezowo	Giedroń					
Folwark Zaleskie	Julia Giedroń	105	15	-	30	150
Gmina Dojlidy						
Olmonty	Dojlidzkie Tow. Włościańskie					386 ½
kolonia Izabelin	Zofia Rüdiger					
maj. Trojanowszczyzna i Olmonty	Emilian Rutkowski	53	21	16	7	97
maj. Olmonty	Franciszka Lubowicka	16	4	-	-	20
maj. Sobolewzczyzna i Olmonty	Różni właściciele					
Gmina Białostoczek						
uroczysko Woroszyłowszczyzna	Białostoczańskie Tow. Włościańskie	32	24 ½	-	1	57 ½
Okolice Horodniany	Białostoczańskie Tow. Włościańskie	7	13		1	21
Osady Ignatki i Zalesiany	Białostoczańskie Tow. Włościańskie	39	8	-	-	47
uroczysko Księżyn	Bernard Zaczeniuk	8	45	4	¼	57 ¼
maj. Ignatki	Jan Borowski	8	-	-	-	8
osada Horodniany	różni właściciele	44	29	3	16	92
Wieś Hryniewicze	Starosielskie Tow. Włościańskie	135	103	-	32	270

maj. Horodniany uroczysko Klemetynowo	Adolf Rejngard	238	54	90	78	460
Gmina Juchnowiec						
w. Juchnowiec	Juchnowieckie Tow. Włosciańskie					340 ½
w. Hołówki Stare	Juchnowieckie Tow. Włosciańskie					190 ¾
w. Hołówki Siółki	Juchnowieckie Tow. Włosciańskie					110
w. Ogrodniczki	Juchnowieckie Tow. Włosciańskie					94 ¾
w. Szerenosy	Juchnowieckie Tow. Włosciańskie					31
w. Złotniki	Juchnowszczyniańskie Tow. Włosciańskie	469	41	1	17	399 4/4
w. Wólka	Juchnowszczyniańskie Tow. Włosciańskie					128 ½
w. Janowicze	Janowiczyńskie Tow. Włosciańskie	225	40	20	11	296
w. Koplany	Koplańskie Tow. Włosciańskie	162	32	15	4	103
w. Bronczany	Koplańskie Tow. Włosciańskie					78 ½
w. Ignatki	Koplańskie Tow. Włosciańskie					32
w. Hermanówka	Nowosadzkie Tow. Włosciańskie	600	51 ½	18	10	234 ½
w. Niewodnica Lewicka	Lewickie Tow. Włosciańskie	287 ¼	30 ½	5	7	223 ½
w. Niewodnica Nargilewska	Lewickie Tow. Włosciańskie					40 ½
w. Romejki	Lewickie Tow. Włosciańskie					66
w. Pomygacze	Pomygackie Tow. Włosciańskie	851	65	20	76	869 ½
w. Juchnowiec Poduchowny	Pomygackie Tow. Włosciańskie					73 ½
w. Juchnowiec	Kościelnej ziemi	30	1 ½	-	1 ½	33
maj. Hermanówka i folwark Zatopolany	Aleksy Dorn	284	85	250	181	800
maj. Ignatki	Luba Rejngard	60	31 ½	61 ½	12 ¾	165 ½
maj. Niewodnica Lewicka zaścianek Mańkowizna	następcy Michała Nowickiego	173	156 ½	166 ½	23	519

maj. Niewodnica Nargielewska zaścianek Cegielnia	Dymitr Wojejkow	204	62	113	30	409
maj. Romejki zaścianek Kojrany	Władysław Czarkowski	133	56	57	11	257
maj. Juchnowiec Góra, Hołówki, Frapol	Ignacy Lachnicki	588	78	142	37	845
maj. Juchnowszczy- zna, folwark Wólka	Wiktor Lebiediew	220	86 ½	6 ½	11	334
maj. Janowicze, Zatopolany, Widziki	Michał Karpowicz	146 ½	73	126	4 ½	350
maj. Złotniki, fol. Ostasze fol. Przybórka	Bronisław Sakowicz	172	23	-	7	202 ½
maj. Koplany Bron- czany	Aleksander Brzozowski	28 ½	17	22	2 ¼	69 ¾
maj. Koplany Bron- czany	Konstancja Duży	160	20	60	-	210
maj. Koplany Bron- czany	Wincenty Szamotoło	91	25	34	-	150
okolica Szerenosy	różni właściciele	61	1	7 ¾	¼	75
przy wsi Ogrod- niczki	różni właściciele	13	1	3	-	17
przy wsi Janowicze	różni właściciele	5	18	7	-	30

Struktura władania ziemią w 1890 roku na terenie gminy Juchnowiec (J. Maroszek, *Pięć wieków Ziemi Juchnowieckiej*, Juchnowiec Kościelny 2013).

Bardzo istotna dla dziejów wsi była reforma rolna i związana z nią akcja scalania gruntów (rozpoczęte na dobre w okresie międzywojennym), które w wyniku działań rodzinnych, spadkowych i alienacji znajdowały się w rozdrobnieniu i szachownicy, co znacznie utrudniało gospodarowanie. Przeciętnie gospodarstwa składały się z kilkunastu, a niejednokrotnie nawet kilkudziesięciu działek. Były one niezwykle długie (nawet kilka kilometrów) i bardzo wąskie. Znawca tematu Walerian Bujnowski tak charakteryzował uciążliwość gospodarowania przed akcją scaleniową: *Zrozumiałym jest, że przy podobnej szachownicy nie mogło być mowy o wyższej kulturze rolnej. Stosowanie maszyn i narzędzi rolniczych było ogromnie utrudnione, traciło się grunt na miedze, będące rozsadnikami chwastów. Z powodu ciągłego wypasania nie można było zasiewać traw pastewnych, ani też stosować poplonów i międzyplonów. Traciło się wiele czasu na dojazd do odległych pól, zużywało sprzężaj. W niektórych wsiach pola leżały od sadyb tak daleko, że np. w długi wiosenny dzień nie można było wywieźć więcej niż 4-5 fur nawozu. Łatwo więc sobie wyobrazić jak wiele czasu marnowało się na nawożenie pól, ich uprawę oraz sprzęt ziemiopłodów.*

Oprócz istotnego ułatwienia w gospodarowaniu, a co za tym idzie znacznego postępu w rolnictwie, reforma scalenkowa zmieniła też krajobraz wsi. To właśnie wtedy wielu gospodarzy przeniosło się na nowo powstające tzw. kolonie. Akcję scalenkową rozpoczęto na dobre przed wojną, a kontynuowano po II wojnie światowej. Wynikiem tej reformy było powstanie zabudowy kolonijnej, gdzie przeniosła się cześć gospodarzy.

Region kulturowy Podlasia charakteryzował się stosunkowo dużą ilością szlachty. Toteż ważnym i charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego tego obszaru były siedziby szlacheckie składające się z dworu, rzadziej pałacu, wraz z towarzyszącym im założeniem ogrodowo-parkowym. II wojna światowa i lata PRL doprowadziły do zagłady przodującej przez wieki kulturalnie warstwy społecznej i przyczyniły się do zniszczenia siedzib szlacheckich i ziemiańskich. Wraz z gospodarzami zagładzie ulegały pałace i dwory jako materialni świadkowie historii. Do dzisiaj zachowało się bardzo niewiele z tych jakże interesujących zabytków. Mimo zmiany ustrojowej po 1989 roku, a także pewnego zainteresowania czy wręcz mody na *szlachectwo*, obiekty te często niszczonej nie znajdując odpowiedniego właściciela i funkcji.

Na terenie gminy nie funkcjonowały miasta historyczne, nie zachowały się tu zatem przykłady przestrzennych układów miejskich. Jedynymi miejscowościami nazywanymi w niektórych źródłach *miasteczkiem* lub *oppidum* były Juchnowiec Kościelny i Kożany. Były to jednak typowe wsie targowe, gdzie na placu przed świątynią handlowano podczas targów i jarmarków. Juchnowiec Kościelny uzyskał przywilej królewski w 1667 i 1669 roku na cztery jarmarki w roku i jeden targ tygodniowy. Tego typu wymiana handlowa odbywała się również w Kożanach na podstawie przywileju królewskiego z 1687 roku, którym król zezwalał Stanisławowi i Justynie Rukiewiczom na jarmark tygodniowy w *ich miasteczku Kożanach*. Wymiana handlowa związana była z istniejącymi tu miejscami kultu.

W gminie zachowały się liczne ślady po wydarzeniach historycznych w postaci miejsc pamięci. Można tu wymienić mogiłę powstańca styczniowego Józefa Gabriela Pietraszewskiego (zm. 1933), zlokalizowaną na cmentarzu parafialnym, mogiłę zbiorową żołnierzy polskich poległych w wojnie 1920 roku na tymże cmentarzu, mogiłę zbiorową żołnierzy radzieckich poległych w 1941 roku w obronie mostu na Narwi, mogiłę zbiorową ofiar terroru niemieckiego w Tryczówce, pomnik w Wojszkach wystawiony w 1942 roku, ku czci zamordowanych przez Niemców mieszkańców wsi.

42

5.2.3. Zabytki nieruchome

Do najcenniejszych obiektów sakralnych gminy Juchnowiec Kościelny należy kościół parafialny pw. Świętej Trójcy w Juchnowcu Kościelnym, wzniesiony w stylu klasycyzującego baroku i prawosławna cerkiew parafialna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach, inspirowana drewnianą architekturą rosyjską. W Tryczówce funkcjonuje również kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, którego architektura jest połączeniem stylów historycznych z wpływami modernizmu. Prezbiterium współczesnej prawosławnej cerkwi filialnej pw. św. Michała Archanioła w Wojszkach stanowi wieloboczna murowana kapliczka z 1865 roku. Na terenie gminy znajduje się oprócz tego kilka kapliczek katolickich i prawosławnych pochodzących głównie z przełomu XIX i XX wieku. Charakteryzują je przeważnie niewielkie gabaryty i proste rzuty zbliżone do kwadratu. Na ich tle wyróżnia się drewniana kaplica prawosławna pw. Kazańskiej Ikony Matki Bożej, usytuowana w lesie nieopodal wsi Zajączki. Zabytki sakralne należą do najlepiej zachowanych, wynika to ze stałego ich użytkowania oraz przeprowadzania bieżących napraw i generalnych remontów.

Na terenie gminy funkcjonują dwa cmentarze parafialne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków: rzymskokatolicki w Juchnowcu Kościelnym i prawosławny w Kożanach, oba założone w XIX wieku. Szczególnym zabytkiem juchnowieckim jest wzniesiona na cmentarzu neoromańska kaplica grobowa Nowickich o bogatych walorach artystycznych i historycznych. Zarówno kościoły w Juchnowcu Kościelnym i Tryczówce, jak i cerkiew w Kożanach usytuowane są na cmentarzach otoczonych murem z bramą na osi wejścia do świątyni. W ogrodzenie kościoła juchnowieckiego włączona jest murowana dzwonnica-kostnica.

Charakterystyczne dla gminy Juchnowiec Kościelny są liczne założenia dworsko-ogrodowe i dworskie parki, będące jednocześnie najbardziej zdegradowaną grupą zabytków. Przyczyn tego stanu jest wiele, m.in. parcelacja majątków, rozdrobnienie własności, brak bieżącej opieki i remontów, niewłaściwe użytkowanie, a w rezultacie zniszczenie substancji budynków i zatarcie zabytkowych układów przestrzennych. Dwa dwory popadły w ruinę (Lewickie i Niewodnica Nargilewska-Kolonia), pozostałe (Ignatki-Osiedle, Janowicze-Kolonia, Juchnowszczyzna) potrzebują niezwłocznie generalnych remontów przeprowadzonych pod nadzorem konserwatorskim. Jedynie przebudowany dwór w Horodnianach znajduje się w dobrym stanie.

Bardziej zniszczona niż same dwory jest otaczająca je zieleń. W przypadku większości zabytkowych parków odczytanie ich pierwotnego układu przestrzennego jest trudne, został bowiem zatarty poprzez podział na mniejsze działki przeznaczane często pod zabudowę zagrodową, która niekiedy wchłaniała zabudowania folwarczne (Hermanówka, Janowicze-Kolonia, Kolonia Koplany). W tych przypadkach zabytkowa zieleń uległa szczególnej dewastacji, usuwana jako zbędna wobec nowych funkcji nadanych obszarowi parku. Stosunkowo najlepiej zachowane parki (Horodniane, Ignatki-Osiedle, Juchnowszczyzna, Tryczówka, Złotniki) pozostały przynajmniej częściowo w gestii jednego właściciela, co uchroniło je od całkowitego zniszczenia. Należy zwrócić uwagę na dość dobrze zachowany system stawów w Horodnianach, Ignatkach-Osiedlu, Lewickich, Niewodnicy Nargilewskiej-Kolonii oraz aleje przydrożne w Ignatkach-Osiedlu, Janowiczach-Kolonii i Juchnowszczyźnie.

Na terenie gminy zachowało się sporo przykładów wiejskiego budownictwa ludowego. Jest ono jednak skutecznie wypierane, zwłaszcza w miejscowościach położonych w sąsiedztwie Białegostoku, przez współczesną zabudowę, zazwyczaj pozbawioną jakichkolwiek wartości estetycznych. Podobnie jak w całym woj. podlaskim, podstawowym materiałem budowlanym we wsiach gminy Juchnowiec Kościelny było drewno – powszechnie dostępne i łatwe w obróbce. Wykorzystywano je do wznoszenia zarówno domów, jak i budynków gospodarczych stosując konstrukcję zrębową, sumikowo-łątkową i słupową. Budynki, zależnie od funkcji, miały bardzo podobne bryły, co we wsiach takich jak szeregówki, w których rozplanowanie zagrody było uzależnione od wąskiego kształtu działki, dawało wrażenie jednolitości i porządku. Jednocześnie w zdobnictwie i kolorystyce domów panowała dość duża dowolność i fantazja, nadająca wsi swoisty koloryt. Większość zachowanych do dzisiaj chałup i budynków gospodarczych pochodzi z okresu po I wojnie światowej. Powszechny był wówczas typ chałupy szerokofrontowej na rzucie prostokąta, krytej dachem dwuspadowym, czasem połączonej z niższym budynkiem gospodarczym usytuowanym od strony podwórza. Powszechnie używano szalunku, wykorzystując go nie

tylko dla celów utylitarnych, ale również dekoracyjnych. Deski układano często w zróżnicowany sposób, zazwyczaj pionowo do wysokości okien, wyżej poziomo. Szczególnie ozdobnie szalowano szczyt od strony ulicy. Bogata ornamentyka, podkreślana zróżnicowaną kolorystyką poszczególnych elementów, skupiała się przeważnie wokół węglów, okien (płycinowe okiennice, nad- i podokienniki), okapów (ażurowe listwy podokapowe, wiatrownice), szczytów (listwy jętkowe, opaski okienne), a także ganków. Wnętrza składały się z trzech do sześciu pomieszczeń skupionych wokół centralnego układu piecowego.

W skład zagrody wchodził dom i kilka budynków gospodarczych ustawionych przeważnie wzdłuż dłuższego boku działki, którą zazwyczaj zamykała usytuowana poprzecznie stodoła. W przypadku stodoł stosowano często konstrukcję słupową, objając szkielet ścian deskami. Powszechne było stawianie, zamiast oddzielnego chlewa, obory, stajni, jednego budynku inwentarskiego na rzucie wydłużonego prostokąta podzielonego na osobne pomieszczenia.

W Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Juchnowiec Kościelny figurują również cztery budynki kolejowe. Należy do nich dworzec w Lewickich-Stacji z l. 50. XX wieku oraz trzy budynki mieszkalne, które prezentują typ charakterystyczny dla budownictwa kolejowego z przełomu XIX i XX wieku o dość dobrze zachowanych walorach dekoracyjnych.

Do nielicznej grupy zabytków techniki można zaliczyć piec do wypalania surówki w niezachowanym zespole cegielni "Księżyno-Kolonia" oraz dwa drewniane wiatraki. Ze względu na nieużytkowanie tych obiektów dwa z nich (piec i wiatrak-koźlak w Zaleskich) znajdują się w bardzo złym stanie technicznym, jedynie wiatrak-holender w Juchnowcu Kościelnym zachował się dość dobrze. Stan zachowania tych obiektów wynika z utraty przez nie swoich funkcji użytkowych, a jako nieużytkowane bardzo szybko uległy zniszczeniu.

44

5.2.4. Zabytki ruchome

Najwięcej ruchomych obiektów zabytkowych znajduje się we wnętrzach sakralnych. Często tworzą one jednorodne stylowo zespoły będące wyposażeniem wnętrza świątyni, służące określonym celom liturgicznym i kultowym. Są to w kościołach katolickich ołtarz główny i ołtarze boczne, polichromie, prospekty organowe, chrzcielnice, ławy, ambony, konfesjonały, rzeźby, obrazy, naczynia liturgiczne itp. Wystrój cerkwi prawosławnych stanowią ikonostasy, ikony, polichromie, kioty, chorągwie, księgi, naczynia liturgiczne.

Na wystrój wnętrza kościoła parafialnego pw. Świętej Trójcy w Juchnowcu Kościelnym składają się obiekty pochodzące z okresu od XVII do XIX wieku. Dominującym elementem wnętrza kościoła jest ołtarz główny, neoklasycystyczny, architektoniczny, z 4 ów. XIX w., murowany, pokryty okładziną drewnianą, z drewnianymi korynckimi kolumnami o kanelowanych trzonach, zwieńczony trójkątnym szczytem zwieńczonym krzyżem na kuli. W ołtarzu umieszczony jest słynący łaskami obraz Matki Bożej w typie Hodigitrii pochodzący z przełomu XVI/XVII wieku, mający cechy ikony bizantyńskiej. Obraz malowany olejno na desce pokryty jest srebrną aplikacją. Obecnie obraz nosi tytuł *Matki Bożej Królowej Rodzin*. Do wyposażenia kościoła należą również ołtarze boczne umieszczone we wnękach ścian bocznych, z obrazami *Matki Bożej Różańcowej* i św. *Józefa*. W ukośnych

odcinkach ścian przy styku prezbiterium i nawy umieszczona jest ambona i chrzcielnica, pochodzące z 1. ćw. XIX wieku. Na chórze muzycznym znajduje się architektoniczny, klasycystyczny prospekt organowy z początku XIX wieku. Ściany, sklepienia prezbiterium i nawy pokryte są neorokokowymi malowidłami iluzjonistycznymi imitującymi podziały architektoniczne. Do wyposażenia kościoła należą również konfesjonały z pocz. XIX wieku, feretrony (rokokowy i neorokokowy), eklektyczne stacje drogi krzyżowej oraz obrazy: Chrystusa Ukrzyżowanego (2. poł. XVIII w.), Immaculaty (XIX/XX), św. Antoniego Padewskiego (2. poł. XIX w.), św. Kazimierza (XIX/XX), św. Jana Nepomucena (4. ćw. XVIII w.), Trójcy Świętej (2. poł. XVIII w.). W kościele znajdują się również wota (XVIII i XIX w.), barokowa monstrancja z 1652 r. i naczynia liturgiczne. Do rejestru zabytków wpisano obraz Matki Bożej w typie Hodigitrii z przełomu XVI/XVII wieku, chrzcielnicę, wymienione wyżej obrazy, rzeźbę św. Jana Chrzciciela, dwa kielichy i barokową monstrancję.

Z wyposażenia drewnianej prawosławnej cerkwi pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach (1883 r.) do rejestru zabytków wpisano 19 obiektów: ikonostas z lat 1884-1886, carskie wrota, ikony z carskich wrót i z ikonostasu autorstwa malarza Mołokina z Wilna, ikony wiszące przed ikonostasem i w części ołtarzowej. Najcenniejszym zabytkiem z cerkwi kożańskiej jest otoczona kultem XVII-wieczna ikona Matki Bożej umieszczona w kiwocie. Ikona w typie Hodigitrii ukazuje Marię z Dzieciątkiem Jezus na lewej ręce i berłem w prawej dłoni.

Z wyposażenia prawosławnej kaplicy pw. św. Jana Chrzciciela w Złotnikach należącej do parafii prawosławnej Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach do rejestru zabytków wpisano 3 obiekty zabytkowe: rzeźbę o charakterze ludowym przedstawiającą św. Jana (Damascenkiego) pochodzącą z przełomu XVIII/XIX w.; drewniany, polichromowany krzyż procesyjny, barokowo-ludowy, z przełomu XVIII/XIX w.; barokowy obraz malowany na desce z przedstawieniem Matki Bożej Żyrowickiej pochodzący z 2. poł. XVIII wieku.

Z wyposażenia prawosławnej cerkwi filialnej pw. św. Michała Archanioła w Wojszkach należącej do parafii prawosławnej Świętych Kosmy i Damiana w Rybołach do rejestru zabytków wpisano 3 zabytki: ikonę z przedstawieniem świętych Kosmy i Damiana, malowaną na desce, pochodzącą z XVIII w.; XVIII-wieczną ikonę Chrystusa Pantokratora malowaną na desce; ikonę o charakterze ludowym z przedstawieniem Matki Bożej z Dzieciątkiem, z połowy XIX wieku.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków ruchomych znajduje się 55 kart ewidencyjnych zabytków ruchomych z następujących obiektów:

- z kościoła pw. Świętej Trójcy w Juchnowcu Kościelnym – 12 obiektów zabytkowych.
- z cerkwi pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach – 41 obiektów zabytkowych.
- z kaplicy pw. św. Jana Chrzciciela w Złotnikach należącej do parafii prawosławnej Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach – 2 obiekty zabytkowe.

Wojewódzką ewidencję zabytków ruchomych należy uzupełnić o karty ewidencyjne zabytkowych nagrobków znajdujących się na cmentarzach parafialnych w Juchnowcu Kościelnym i Kożanach.

Do rejestru zabytków pod numerem A-88 wpisany jest cmentarz rzymskokatolicki parafii Świętej Trójcy w Juchnowcu Kościelnym, założony na przełomie XVIII i XIX wieku, z zachowanymi zabytkowymi nagrobkami pochodzącymi z 2. poł. XIX i pocz. XX wieku

oraz kaplicą grobową Nowickich zbudowaną na początku l. 80. XIX wieku przez Michała Nowickiego, właściciela pałacu w Lewickich. Wewnątrz kaplicy zachował się marmurowy krzyż poświęcony zmarłemu synowi Michała Nowickiego – Tadeuszowi. Do tej pory kaplica grobowa Nowickich ani żaden z nagrobków z terenu cmentarza juchnowieckiego nie został wpisany do rejestru zabytków, ani zewidencjonowany. Historyczne nagrobki, często zasłużonych dla Juchnowca osób, ulegają zniszczeniu, a w ich miejscu budowane są nowe. Do cennych nagrobków należy m.in. kamienny nagrobny krzyż upamiętniający księcia Witolda Giedrojcia zmarłego 16 lipca 1878 r. z nieczytelną dziś inskrypcją. Należy zadbać o pozostałe jeszcze nagrobki i otoczyć je opieką konserwatorską. Obiekty te wymagają zweryfikowania, a szczególnie wartościowe wpisania do rejestru zabytków.

Cmentarz prawosławny w Kożanach, założony w połowie XIX wieku nie jest wpisany do rejestru zabytków województwa podlaskiego. Posiada dokumentację w postaci karty cmentarza. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1880 roku. Na cmentarzu zachowały się nagrobki kamienne w formie smukłego obelisku zwieńczonego żelaznym krzyżem z zachowanymi inskrypcjami, krzyże lane, żeliwne osadzone w kamiennej podstawie z tabliczkami, krzyże kamienne na postumencie, krzyże kute z żelaza osadzone na kamiennych cokołach. Nagrobki te powinny zostać zweryfikowane, należy im wykonać karty ewidencyjne, a najcenniejsze wpisać do rejestru zabytków.

Podczas kwerendy źródłowej w „Gazecie Białostockiej Dzień Dobry” z 23.05.1933 roku odnaleźliśmy informację: *we wsi Juchnowiec zmarł 89-letni Józef Gabryjel Pietraszeski weteran powstania 1863*. Należałoby zadbać o odnalezienie mogiły i jej oznakowanie lub upamiętnienie bohatera narodowego w formie cenotafu.

Wartym uwagi obiektem jest ceglany, znacznie już zniszczony obelisk wzniesiony w miejscu tragicznej śmierci i pochówku Artemona Janiewicza zm. ok. 1850 roku. Obelisk znajduje się na skraju założenia dworsko-ogrodowego w Złotnikach (ob. Tryczówka). Obiekt należy zweryfikować i wykonać kartę ewidencyjną.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Dziedzictwo archeologiczne gminy Juchnowiec Kościelny jest bardzo bogate, o czym świadczy duża ilość stanowisk figurujących w Gminnej Ewidencji Zabytków. Archeolodzy odkryli tu liczne stanowiska poświadczające bytowanie ludności od czasów epoki kamienia. Wśród najczęściej występujących zabytków na terenie gminy, datowanych od epoki kamienia po wczesne średniowiecze, są duże ilości odłupków kamiennych, łuszczeni krzemienych, fragmenty naczyń, fragmenty ceramiki, różnego rodzaju drapacze i skrobacze, siekierki i toporki kamienne, broń. Oprócz tego podczas prac badawczych na dawnych cmentarzyskach odkryto przedmioty składane w grobach z różnych okresów.

Reasumując można stwierdzić, że tereny gminy Juchnowiec Kościelny były penetrowane przez różne kultury archeologiczne już w czasach starożytnych (epoka kamienia). O bogactwie i intensywnym osadnictwie tych terenów już w najdawniejszych epokach świadczą bogate znaleziska zabytków archeologicznych oraz duża liczba stanowisk archeologicznych.

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Juchnowiec Kościelny nie funkcjonują żadne muzea.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

Bardzo ważną częścią dziedzictwa oprócz zabytków, dzieł sztuki i kolekcji cennych eksponatów jest także tradycja, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom. Niematerialne dziedzictwo kulturowe, choć kruche, jest niezmiernie istotne w procesie kształtowania tożsamości każdej grupy społecznej i jednostki. Przetrawanie dziedzictwa niematerialnego w jego wielkim bogactwie jest warunkiem utrzymania różnorodności kulturowej w obliczu postępującej globalizacji. Wzajemne zrozumienie niematerialnego dziedzictwa kulturowego różnych społeczności pomaga w prowadzeniu międzykulturowego dialogu i zachęca do wzajemnego poszanowania innych sposobów życia. Ta wartość niematerialnego dziedzictwa kulturowego dostrzeżona została przez UNESCO, które w 2003 r. uchwaliło Konwencję w sprawie ochrony tego dziedzictwa, opracowując jednocześnie jego spójną definicję, która brzmi:

„Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

„Niematerialne dziedzictwo kulturowe”, w rozumieniu Konwencji, przejawia się między innymi w następujących dziedzinach:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- b) sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest jednocześnie tradycyjne, współczesne i żywe – reprezentuje nie tylko odziedziczone tradycje przeszłości, ale także współcześnie, twórczo przekształcane praktyki, w których uczestniczymy jako przedstawiciele różnych grup społecznych i kulturowych. Tak długo jak w żywych, zmieniających się przejawach dziedzictwa niematerialnego pozostanie ten sam rdzeń znaczeniowy kodujący nasz system wartości, tak długo przetrwa nasza tożsamość.

Wieś Frampol, w której urodził się pisarz Edward Redliński była pierwowzorem jego znanej powieści pt.: „Konopielka”. Tę żywą tradycję kultywuje Ośrodek Kultury w Juchnowcu Kościelnym organizując „Bieg Konopielki” w Juchnowcu Dolnym (4 edycja w 2016 r.). Na terenie gminy działa prężnie zespół folklorystyczny „Koplanianki” (to kilkanaście pań i akordeonista). Przez blisko 30 lat działalności „Koplanianki” śpiewały na przeglądach, imprezach gminnych i wojewódzkich, startowały w konkursach w całej Polsce, na Litwie i Białorusi. Przypominały ginące z roku na rok obrzędy kolędnicze, weselne, dożynkowe, pokazywały jak dawniej wypiekano chleb, uczyły tradycji ludowej młodszych.

Tradycje rzemiosła kultywują znani w kraju artyści kowale. Tereny gminy Juchnowiec Kościelny należą do obszarów, na których współżyją ze sobą społeczności kultywujące żywe tradycje prawosławia i katolicyzmu.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Na obszarze gminy Juchnowiec Kościelny znajduje się **10 obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych** prowadzonego przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Należą do nich dwa budynki sakralne (kościół parafialny pw. Świętej Trójcy w Juchnowcu Kościelnym i prawosławna cerkiew parafialna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach), jeden cmentarz parafialny (rzymskokatolicki w Juchnowcu Kościelnym), cztery dwory (w Horodnianach, Juchnowszczyźnie, ob. Rumejkach wraz z otaczającym terenem ze starym drzewostanem, Lewickich-Kolonii i Niewodnicy Nargilewskiej-Kolonii) oraz trzy parki dworskie (w Horodnianach, Lewickich-Kolonii, Niewodnicy Nargilewskiej-Kolonii).

Niewątpliwie najcenniejszym zabytkiem sakralnym w gminie jest późnobarokowy **kościół pw. Świętej Trójcy w Juchnowcu Kościelnym (nr rej. zab. A-407 z dn. 20.10.1966)** Jego budowę rozpoczęto w 1764 roku na miejscu poprzedniej świątyni, lecz z powodu braku środków ciągnęła się ona długo – aż do początku kolejnego stulecia. Nie jest znany projektant kościoła, wiadomo jedynie, że robotami kierował Jakub Wieliczko, „majster murarskiej roboty”. Wg wizytacji z 1804 roku kościół był już wówczas przekryty dachówką, zaopatrzone w drewniany strop i ceglana posadzkę, otynkowany zewnątrz i wewnątrz. Do prezbiterium przylegała zakrystia, zaś dwukondygnacyjna kruchta mieściła na piętrze skarbiec. W 1819 roku rozpoczęto budowę wieży, którą ukończono następnego roku przekrywając kopułę blachą. W 1820 roku dostawiono też do prezbiterium skarbiec, który jednak nie przetrwał nawet dziesięciu lat – zburzono go z powodu silnego zawilgocenia ścian, które wyłączyło skarbiec z użytkowania. Niemal sto lat później dokonano rozbudowy kościoła znacznie go powiększając o nową wieżę dostawioną do fasady. Przebudowano wówczas także ściany boczne, okna oraz nadbudowano piętro nad zakrystią. II wojnę światową świątynia przetrwała bez większych strat. W 1971 roku jej wnętrze zostało pokryte polichromią autorstwa Józefa Łotowskiego.

Kościół usytuowany jest w centrum wsi, na terenie otoczonego murem cmentarza, prezbiterium skierowany na południowy zachód. Jego bryła składa się z jednonawowego korpusu nakrytego dwuspadowym dachem, niższego od niego prezbiterium zamkniętego prosto oraz czworobocznej w rzucie wieży nakrytej kopulastym hełmem z latarnią, usytuowanej na osi fasady. Do wschodniej ściany prezbiterium przylega dwukondygnacyjna

zakrystia z niskim przedsionkiem. Ściany zewnętrzne kościoła artykułowane są przy pomocy prostokątnych płycin i lizen na wysokich cokołach, których górne partie wpisane zostały w belkowanie. Wnętrze, przekryte płaskim stropem z fasetą jest jednoprzestrzenne. Ściany obiega belkowanie z wydatnym profilowanym gzymsem, na którym wspierają się płaskie pilastry podtrzymujące fasetę. Nad wejściem mieści się balkon chóru muzycznego, osłonięty od strony nawy drewnianą balustradą.

Kościół juchnowiecki jest przykładem klasycyzującej świątyni późnobarokowej o zwartej bryle i linearnej, płaskiej artykulacji elewacji. Bliski jest mu kościół w Choroszczy – niemal identyczny pod względem dyspozycji przestrzennej, a także kościoły w Niemirowie i Sidrze, również pochodzące z końca XVIII stulecia.

Do najstarszych zabytków sakralnych gminy należy **prawosławna cerkiew parafialna pw. Podwyższenia Krzyża Pańskiego w Kożanach (nr rej. zab. A-144 z dn. 14.12.2005)**. Wzniesiona została w latach 1883-1886, jednak metryka parafii jest dużo starsza i sięga XVI wieku (wtedy prawdopodobnie założono cmentarz przycerkiewny). W latach 2009-2010 przeprowadzono wymianę zewnętrznego oszalowania, w wyniku którego usunięto część dekoracji. W 2014 roku zmieniono również szalunek wewnętrzny. Jest to świątynia drewniana, zbudowana w technice zrębowej, oszalowana, kryta blachą. Jej rzut ma kształt krzyża greckiego, do którego przylega od zachodu prostokątna kruchta zwieńczona ośmioboczną wieżą-dzwonnicą, nakrytą ostrosłupowym hełmem. We wschodnim ramieniu krzyża mieści się prezbiterium oflankowane dwiema zakrystiami, zaś czworoboczna, centralna część nawy jest wyniesiona i przekryta dachem namiotowym zwieńczonym, podobnie jak dzwonnica, cebulastą kopułką z krzyżem. Elewacje cerkwi pokrywa szalunek z poziomo ułożonych desek, węgly są odeskowane, okna otoczone gładkimi opaskami z uszakami, wzdłuż szczytów biegną ażurowe wiatrownice. Cerkiew została zbudowana zgodnie z tendencjami panującymi w 2. poł. XIX wieku w budownictwie cerkiewnym na terenach należących do Cesarstwa Rosyjskiego. Wskazuje na to rzut krzyża greckiego oraz wyraźny podział bryły na trzy części: wejściową, ołtarzową i nawę. Zdobienia elewacji, obecnie ograniczone do opasek okiennych i wiatrownic, zaczerpnięto z rosyjskiej architektury drewnianej.

Cmentarz parafialny rzymskokatolicki w Juchnowcu Kościelnym (nr rej. zab. A-88 z dn. 28.12.1988) założono przed 1818 rokiem, ale nie był jeszcze wtedy ogrodzony. Rok później poświęcono drewnianą kaplicę cmentarną, ufundowaną przez Dionizego Lewickiego. Funkcjonowała ona prawdopodobnie zaledwie 40 lat. W latach 1853-1858 cmentarz otoczono parkanem. W 1909 roku został on powiększony od strony Góry, natomiast w 2002 roku dodano do niego kawałek ziemi od strony północnej. Obecne ogrodzenie (mur kamienny) wraz z bramą otrzymało swój kształt w latach 50. XX wieku. Cmentarz położony jest na północny zachód od kościoła parafialnego, ma kształt czworoboku, w centrum stoi murowana kaplica grobowa Nowickich. Wokół niej usytuowana jest większość najcenniejszych nagrobków.

Najstarszy zachowany w gminie **dwór** położony jest we wsi **Rumiejki (d. Juchnowszczyzna) (nr rej. zab. A-339 z dn. 15.11.1980)**. Zbudowany został pod koniec XVIII lub na początku XIX wieku przez Dionizego Lewickiego, chorążycza braclawskiego. Następnie przeszedł w ręce rodziny Kasperewiczów, którzy utracili go po powstaniu styczniowym. Od 1870 roku do II wojny światowej właścicielami majątku była rosyjska

rodzina Lebediewów. Po nacjonalizacji we dworze urządzono szkołę rolniczą, a następnie hotel dla traktorzystów z PGR-u. Obecnie zabytek stanowi własność prywatną.

Dwór został wzniesiony z drewna w konstrukcji zrębowej i sumikowo-łatkowej, parterowy, na rzucie wydłużonego prostokąta, nakryty dwuspadowym dachem, nieoszalowany. Węgły i łątki są zasłonięte deskami imitującymi pseudopilastry. W narożach elewacji frontowej wycięte zostały podcienie wsparte na drewnianych filarach, osłaniające wejścia do budynku. Elewacje wieńczy wydatny profilowany gzyms. Pomimo dużego zużycia elementów konstrukcyjnych dwór zachował oryginalną bryłę, wystrój elewacji oraz (w dużej mierze) rozplanowanie wnętrza. W bardzo dobrym stanie znajdują się kamienne piwnice przekryte ceglany m sklepieniem kolebkowym.

Po wschodniej stronie drogi Juchnowiec Kościelny - Białystok, dokładnie na osi drogi biegnącej przez wieś **Lewickie** usytuowana jest ruina klasycystycznego murowanego **dworu (nr rej. zab. 56 z dn. 27.07.1956)** wzniesionego najprawdopodobniej na przełomie lat 50. i 60. XIX wieku przez Michała Nowickiego. Pod koniec XIX wieku majątek kupił major Antoni Jakimowicz, który następnie odsprzedał go w 1903 roku Aleksandrze Szwałko-Szwajkowskiej. Nowa właścicielka szybko rozsprzedała większość gruntów. Dwór nabył w 1911 roku Paweł Brysz i urządził w nim pensjonat letniskowy. W czasie II wojny światowej budynek został zdewastowany i ostrzelany. Dopóki było to możliwe użytkowano go jako siedzibę Gromadzkiej Rady Narodowej i na cele mieszkaniowe. Obecnie dwór jest własnością prywatną popadającą w coraz większą ruinę. Pierwotnie był to budynek o znacznych walorach artystycznych, proporcjonalnej bryle i ciekawym detalu architektonicznym. Składał się z piętrowej części środkowej, mieszczącej w obu elewacjach portyki wgłębne z balkonami, zwieńczone trójkątnymi szczytami wspartymi na toskańskich kolumnach w wielkim porządku. Parterowe części boczne poprzedzone były od strony bocznych elewacji gankami. Otwory okienne i drzwiowe otaczały profilowane opaski, wzbogacone w partii portyku pilastrami. Elewacje części bocznych obiegał fryz z ukośnie ustawionych cegieł i wąski, profilowany gzyms wieńczący. Obecnie dwór pozbawiony jest w znacznej części stropów, konstrukcji dachowej, tynków, detalu architektonicznego i stolarki okiennej i drzwiowej. Z dawnego **parku (nr rej. zab. 393 z dn. 25.02.1977)**, przekomponowanego w połowie XIX wieku, zachowały się częściowo zarośnięte stawy w północnej części założenia wraz z wyspą, droga wiodąca od wsi do podjazdu oraz fragmentarycznie szpalery drzew i rowy po kanałach wokół granic założenia.

Parterowy, murowany **dwór w Horodnianach (nr rej. zab. A-332 z dn. 10.05.1988)** zbudował ok. 1880 roku ówczesny właściciel majątku – Adolf Reingardt. Obok wznosił kilka budynków gospodarczych, czworaki i założył park. Jednak już w 1889 roku sprzedał dobra Horodnianej Nadziei Rajewskiej, która była ich właścicielką aż do 1932 roku. Później dwór należał do niejakiego Landsberga, a następnie rodziny Maciejowskich, która w 1977 roku sprzedała go obecnym właścicielom. W tym samym roku rozpoczęto remont, który trwał aż do 1992 roku i spowodował znaczące przekształcenie budynku. Pozostawiono jedynie ściany obwodowe i szczyty. Zmieniony został układ wnętrza, obniżono stropy, poddasze powiększono o dwie facjaty w dłuższych elewacjach, przebudowując tylną na kształt wgłębnej portyki z balkonem, zapewne na wzór dworu w Lewickich. **Park (nr rej. zab. 686 z dn. 29.12.1987)**, który pierwotnie otaczał dwór został bardzo zniszczony w czasie II wojny światowej oraz wkrótce po niej. Zachowały się jedynie pozostałości stawów w południowej części założenia,

nieliczne drzewa owocowe z dawnego sadu oraz nasadzenia wokół dworu i granic założenia. Przetrwiała również murowana stajnia w dawnej części gospodarczej.

Najmłodszym, a jednocześnie najbardziej zniszczonym jest **dwór w Niewodnicy Nargilewskiej – Kolonii (nr rej. zab. A-360 z dn. 14.04.1987)**, zbudowany w 1906 roku przez Barbarę Puchalską na miejscu starszej rezydencji. W 1912 roku właścicielka sprzedała go za pośrednictwem Banku Rolnego grupie rolników spod Bielska Podlaskiego, w których rękach pozostawał jeszcze po II wojnie światowej, pełniąc funkcje mieszkalne. W okresie międzywojennym miała powstać w nim szkoła, ale plany te nie powiodły się. Zanedbywany już w tym czasie dwór powoli popadał w ruinę. Obecnie jest własnością osób prywatnych. Był to budynek murowany, parterowy z użytkowym poddaszem, założony na planie prostokąta. Na osi elewacji frontowej znajdował się ryzalit z trójosiową facjatą poprzedzony trójbocznym gankiem. Analogiczna facjata wieńczyła dwuosiowy pseudoryzalit w elewacji ogrodowej. Wystrój architektoniczny tworzyły tokańskie pseudopilastry dźwigające uproszczone belkowanie. Neogotyckiego charakteru nadawały dworowi zamknięte łukiem ostrym otwory okienne i drzwiowe we frontowym ryzalicie i ganku. Obecnie dawna siedziba Puchalskich jest zrujnowana. Zawalone są stropy, więźba dachowa oraz dachy, zniszczona stolarka okienna i drzwiowa, obłuczone tynki, uszkodzona korona murów. W podobnym stanie degradacji znajduje się **park dworski (nr rej. zab. 684 z dn. 29.03.1988)**, zakomponowany na przełomie XIX i XX wieku na bazie wcześniejszego założenia. Zachowały się jedynie stawy na rzece Niewodnicy oraz nieliczne nasadzenia przed dworem, jednak rosnące w niekontrolowany sposób drzewa-samosiejki zaburzyły dawny układ oraz zasłoniły ruiny dworu.

51

Według obecnego stanu na terenie gminy Juchnowiec Kościelny znajduje się **40 zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków** na mocy decyzji w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków. Są to następujące decyzje dotyczące zabytków ruchomych:

Decyzja nr B-96 (B-339) KL. WKZ-5330/3/85 z dnia 30. 12. 1985 r.

Decyzją tą wpisano do rejestru zabytków 15 obiektów zabytkowych będących w wyposażeniu kościoła parafialnego p.w. Świętej Trójcy w Juchnowcu Kościelnym.

Decyzja nr B-35 (B-406) KL. WKZ-5330/1/96 z dnia 08. 11. 1996 r.

Decyzją tą wpisano do rejestru zabytków 16 obiektów z wyposażenia cerkwi parafialnej pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach.

Decyzja nr B-135 RZ-4011-2-3/IM-J/06 z dnia 28. 02. 2006 r.

Decyzją tą wpisano do rejestru zabytków 3 obiekty zabytkowe z wyposażenia cerkwi parafialnej pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach.

Decyzja nr B-305 KL. WKZ-660/5/75 z dnia 08. 11. 1996 r.

Decyzją tą wpisano do rejestru zabytków 3 obiekty z wyposażenia kaplicy pw. św. Jana Chrzciciela w Złotnikach należącej do parafii prawosławnej Podwyższenia Krzyża Świętego w Kożanach.

Decyzja nr B-41 KL. WKZ-660/5/75 z dnia 15. 03. 1975 r.

Decyzją tą wpisano do rejestru zabytków 3 obiekty z wyposażenia cerkwi filialnej pw. św. Michała Archanioła w Wojszkach należącej do parafii prawosławnej Świętych Kosmy i Damiana w Rybołach.

Tylko dwa obiekty zostały wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podlaskiego. Jest to **kurhan w Rostołtach i grodzisko w Zajączkach**.

Niezwykle ciekawym zabytkiem jest **kurhan** (na terenie gminy zachowało się kilka tego typu obiektów) w **Rostołtach (nr rej. zab. C-66 z dn. 03.12.1973)** związany z kulturą wielbarską. W ciągu II wieku n.e. przez tereny północno - wschodniej Polski przeszli w swej wędrówce z północy na południowy wschód germańscy Goci, a później Gepidzi (lata 230-310). Podążali oni w kierunku Morza Czarnego, zwabieni bogactwem i blaskiem antycznego południa. Pod ich wpływem wytworzyła się na naszych terenach tzw. kultura wielbarska z charakterystycznymi wytworami, obyczajami, a w szczególności monumentalnymi grobowcami zwanymi kurhanami rostołckimi (nazwa pochodzi właśnie od miejscowości Rostołty, gm. Juchnowiec Kościelny). *Kurhany były zbudowane z zewnętrznego płaszcza kamiennego o zakłęśniętym wierzchołku, pod którym znajdowało się jądro kamienne, ułożone z reguły na planie kolistym z kilku warstw kamieni na dawnym poziomie gruntu. Obsypane ono było ziemią, tworzącą zewnętrzną część nasypu. Częstość architektura tych kurhanów rozbudowana była wieńcem pojedynczych, ściśle dopasowanych kamieni, które otaczały w odległości kilku metrów kamienne jądro. Kurhany tego typu zawierały pojedyncze pochówki szkieletowe, pomieszczone w głębokich jamach liczących do 3,5 m. głębokości (np. Rostołty, Dmochy Rodzynki) lub bezpopielnicowe pochówki ciałopalne w płytkich zagłębieniach (np. Jasionowa Dolina w pow. sokólskim, Kruszewo, Kutowa, Kotłówka w pow. hajnowskim). Te imponujące rozmiarami mogiły, wznoszone na naszym obszarze do V wieku n.e. tworzą grupę kurhanów „książęcych”, kryjących szczątki naczelników rodowo plemiennych – stwierdziła Danuta Jaskanis. Do grobu wkładano biżuterię wykonaną z metali szlachetnych, naczynia brązowe i szklane, kociołki brązowe, brązowe zestawy do picia wina oraz inne przedmioty luksusowe, często pochodzące z prowincji imperium rzymskiego. Obok tych nielicznych kurhanów znajdowały się liczne groby płaskie, głównie ciałopalne, słabiej wyposażone, pozbawione broni i przedmiotów żelaznych.*

Wpisany do rejestru zabytków kurhan wczesnośredniowieczny w Rostołtach położony jest w odległości około 1 km, na północny wschód od cmentarzyska kurhanowego kultury wielbarskiej. W kurhanie stwierdzono ślady pochówku ciałopalnego. Badania prowadzono też na czterech pozostałych kurhanach (nie wpisanych do rejestru zabytków) w latach 1938, 1960-1961. W okresie międzywojennym przeprowadził je Konrad Jażdżewski, zaś w latach 60. XX wieku Jan Jaskanis.

Grodzisko wczesnośredniowieczne w Zajączkach, zwane „Zamczysko”, „Horodzisko” lub „Ołtarz Plitnia” (**nr rej. zab. C-69 z dn. 30.11.1970**) położone na łąkach nad Narwią. Grodzisko ma postać niewysokiego kolistego wału pierścieniowatego, okolonego wgłębieniem po dawnej fosie. Średnica obiektu łącznie z fosami wynosi około 50 m.

Badania archeologiczne na terenie grodziska prowadzili na początku lat 90. XX wieku Paul M. Barford i Dariusz Krasnodębski. Wyniki tych prac okazały się być bardzo interesujące. Grodzisko wczesnośredniowieczne badacze wydatowali na XI i XII wiek. Oprócz materiału pochodzącego z czasów funkcjonowania grodziska pozyskano niezwykle ciekawy materiał prehistoryczny świadczący o istnieniu tu starożytnej osady w czasach zanim powstało grodzisko.

Materiały starożytne były bardzo niejednorodne i pochodzące z różnych epok. *Ogólna liczba zarejestrowanych zabytków prehistorycznych zamyka się w ok. 900 fragmentów*

ceramiki i około 150 odlupkach krzemiennych. Oprócz nich znaleziono także dwa fragmenty gładzonych krzemiennych siekierok oraz fragment topora kamiennego. Materiał ceramiczny był w większości przypadków bardzo zniszczony w wyniku naturalnych procesów wietrzenia. Jak się wydaje większość fragmentów pochodziła z wielu różnych naczyń – stwierdzali archeolodzy.

W zasadzie wydzielono dwie grupy materiałów. Pierwsza została zaliczona do reprezentującej kulturę niemeńską (kultura neolityczna rozwijająca się od pocz. IV do pocz. II tysiąclecia p.n.e. na terenach południowo-zachodniej Białorusi, południowo-wschodniej Litwy oraz północno-wschodniej Polski; charakteryzuje ją gł. gospodarka myśliwsko-rybacko-zbieracka, u schyłku rozwoju kultury pierwsze ślady hodowli), druga zaś bardzo niejednolita, przez wielu badaczy określana rozmaicie, a poświadczająca osadnictwo w zasadzie od epoki brązu aż do okresu wpływów rzymskich.

W sprawozdaniu z badań archeolodzy pisali: *Datowanie i określenie przynależności kulturowej osady pradziejowej w Zajączkach nie jest sprawą prostą. Kulturą archeologiczną, której śladów istnienia możemy się dopatrywać na tym stanowisku jest kultura niemeńska, wyróżniona na podstawie kilku charakterystycznych fragmentów ceramiki lub fragmentów, które z mniejszym lub większym prawdopodobieństwem mogą zostać do niej zaliczone. Wyróżnienie tej kultury potwierdza także analiza materiału krzemiennego. Pewne jest jednak także, że cały zespół nie może zostać do tej kultury zaliczony. Materiały kultury niemeńskiej są zatem na stanowisku w Zajączkach przemieszane z innymi. Główny więc problem stanowi wyróżnienie z zespołu ceramiki z tego stanowiska form obcych dla kultury niemeńskiej. Pozostanie zatem zespół (oznaczony dla ułatwienia literą „X”), którego w chwili obecnej nie możemy powiązać z jakąkolwiek kulturą archeologiczną. (...)*

Niektórzy badacze widzieli w nim (zespół „X”) cechy kultury trzcinieckiej. Objawiały się one w sposobie przygotowania gliny oraz pewnych subtelnych cechach związanych z wykończeniem naczyń. Warto zauważyć, że stanowisko w Zajączkach zlokalizowane jest w odległości ok. 2 km. od zlokalizowanego po przeciwnej stronie Narwi zespołu osad przypisywanego tej właśnie kulturze.

Nasz zespół „X” posiada także w opinii niektórych badaczy cechy pozwalające dopatrzeć się w nim wpływów kultury lużyckiej lub „pomorsko-kloszowych”. Wskazywać na to miał dość charakterystyczny dla tych kultur sposób chropowacenia powierzchni niektórych naczyń.

Inni jeszcze badacze wskazywali na możliwość przynależności materiału do kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, kultury miłogradzkiej, kultury zarubinieckiej, kultury ceramiki kreskowej. Przyczyny trudności w interpretacji materiału, badający Zajączki archeolodzy tłumaczyli możliwymi hipotezami.

1. Jest to wynikiem położenia stanowiska na styku kilku kultur archeologicznych w strefie przejściowej, będącej konglomeratem różnych etnosów i kultur, a co za tym idzie wytwarzającej specyficzną kulturę materialną.
2. Podlasie wytworzyło swój własny styl wytwarzania ceramiki, który do tej pory nie został wyróżniony przez archeologów prowadzących niezależnie od siebie prace na obszarze po obu stronach „linii Curzona”.

Inną formą ochrony zabytków jest ujęcie ich w **planach zagospodarowania przestrzennego**. Jest to rzadko stosowana w gminie forma ochrony. Objęto nią jedynie park dworski i dawną oborę folwarczną w Ignatkach-Osiedlu oraz osiem stanowisk archeologicznych.

Park dworski i obora folwarczna w Ignatkach-Osiedlu chronione są Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego części wsi Ignatki Osiedle- obszar planistyczny Ignatki Osiedle-Centrum Sportu, Turystyki i Rekreacji (Uchwała nr XVI/149/2012 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 05.06.2012 r.). Folwark Ignatki zakupił w latach 80. XIX wieku ówczesny właściciel Horodnian, Adolf Reingardt. Następnie sprzedał go przed 1894 rokiem rodzinie Mieciołowskich, która założyła tutaj swoją siedzibę. Pod koniec XIX wieku wzniesli drewniany dwór oraz budynki gospodarcze rozlokowane wokół prostokątnego zieleńca. W ich rękach majątek pozostawał aż do 1939 roku. Po II wojnie światowej utworzono w nim Państwowe Gospodarstwo Ogrodnicze Ignatki, a dwór przeznaczono na mieszkania pracowników, co wiązało się z przebudową wewnątrz. Z założenia parkowego, pochodzącego podobnie jak dwór z końca XIX wieku, zdegradowanego mocno po II wojnie światowej, zachował się przede wszystkim zieleń przed dworem, a także częściowo układ drożny i system stawów w części południowo-wschodniej. Przetrwiała również murowana dworska obora, przerobiona na stajnię i służąca obecnie klubowi jeździeckiemu. Istniejąca jeszcze do niedawna stodoła została rozebrana.

Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego w części dotyczącej wsi Wojszki gminy Juchnowiec Kościelny (Uchwała nr XXI/143/08 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 30.04.2008 r.) chronione są dwa stanowiska archeologiczne: na terenie oznaczonym symbolem Ar I (st.1/3); ślad osadnictwa z epoki kamienia, osada wczesnośredniowieczna; na terenie oznaczonym symbolem Ar III (st. 3/93); osada wielokulturowa; osada kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z neolitu- wczesnej epoki brązu, osada z okresu wpływów rzymskich, osada średniowieczna.

Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego części wsi Olmonty- obszar planistyczny Olmonty- wschód (Uchwała nr VI/37/11 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 10.05.2011 r.) chroni się 5 stanowisk archeologicznych: 1) Olmonty – st. 1 (AZP 38-87/5); 2) Olmonty – st. 2 (AZP 38-87/6); 3) Olmonty – st. 3 (AZP 38-87/7); 4) Olmonty – st. 4 (AZP 38-87/8); 5) Olmonty – st. 5 (AZP 38-87/9).

Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego dla fragmentu części wsi Lewickie i Lewickie Kolonia- obszar planistyczny „Lewickie produkcja” (Uchwała nr XL/449/2014 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 16.09.2014 r.) chronione jest stanowisko archeologiczne Lewickie st. 9 (AZP 3986/25) punkt osadniczy kultury słowiańskiej okresu późnego średniowiecza i epoki nowożytnej.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

W Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Juchnowiec Kościelny figuruje 68 zabytków nieruchomych, w tym 10 wpisanych do rejestru zabytków województwa podlaskiego i dwa chronione planem zagospodarowania, które zostały omówione wyżej.

a) obiekty sakralne

Prawosławna kaplica pw. Kazańskiej Ikony Matki Bożej stoi na tzw. Świętym Miejscu w lesie położonym między wsiami Wojszki i Złotniki, niedaleko Zajączek. Zbudował ją w 1880 roku na miejscu dwóch poprzednich kaplic Teodozy Zdanuczuk ze wsi Pańki. W 1965 roku dobudowano do niej prezbiterium, a pod koniec XX wieku została gruntownie odnowiona. Jest to niewielki drewniany budynek zbudowany w technice zrębowej, oszalowany, złożony z prostokątnego korpusu nawowego, dostawionego do niego od wschodu niższego i węższego prezbiterium oraz analogicznej kruchty. Wejście do kruchty osłonięto podłużnym zadaszeniem na słupach. Kaplica jest zachowana w bardzo dobrym stanie.

Kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Tryczówce ma stosunkowo nową metrykę. Zaprojektował go w 1929 roku warszawski architekt Leonard Kario, znany m.in. z realizacji podwarszawskich willi. Budowę zainicjował ówczesny proboszcz, ks. Alfons Borowski, a sfinansowali parafianie. Kościół poświęcono 6 lipca 1930 roku, a konsekrował go 18 października 1931 roku abp Romuald Jałbrzykowski. W czasie II wojny światowej świątynia była dwukrotnie ostrzelana: w 1941 i 1944 roku. W latach 1949-1951 ks. Aleksander Grabowski doposażył wnętrze, zamawiając m.in. organy. Po 1994 roku kościół przeszedł generalny remont, w trakcie którego wzmocniono ściany i fundamenty oraz przearanżowano wystrój wnętrza. Kościół w Tryczówce składa się z prostokątnego w rzucie, salowego korpusu, przylegającego do niego prezbiterium zamkniętego trójbocznie i oflankowanego dwiema zakrystiami oraz częściowo wtopionej w fasadę wieży nakrytej ostrosłupowym hełmem. Swoją architekturą nawiązuje zarówno do stylów historycznych (zaczepnięte z gotyku pięcioboczne prezbiterium oraz zamknięte półkoliście wąskie okna zainspirowane być może romanizmem), jak i do panującego w okresie międzywojennym tzw. stylu swojskiego, o czym świadczy wieża wtopiona w fasadę. Brak zewnętrznych podziałów architektonicznych, podkreślenie addycyjności brył i surowa, geometryczna sylweta świadczą o wpływach żywego w tamtym czasie modernizmu.

Wśród mniejszych obiektów architektury sakralnej zwraca uwagę neoromańska **kaplica grobowa rodziny Nowickich na cmentarzu w Juchnowcu Kościelnym**. Dokładna data jej budowy nie jest znana – wzniesli ją zapewne na początku lat 80. XIX wieku Michał i Adolfina Nowiccy, właściciele dworu w Lewickich. Niewątpliwie miało to związek ze śmiercią ich syna Tadeusza w 1880 roku. Dwa lata później w kaplicy został też pochowany Michał Nowicki, w 1896 roku jego żona, a w 1889 roku również jej siostra Felicja Langiert. W 1939 roku grobowiec splądrowali bolszewicy, naruszając trumny. Kaplica usytuowana jest na pagórku w centrum cmentarza, otoczona żeliwnym ogrodzeniem. Murowana, posadowiona na podmurówce z ciosów granitowych, założona na rzucie prostokąta, nakryta dwuspadowym dachem zwieńczonym piaskowcowym krzyżem z wieńcem. Jej naroża opięte są przyporami na cokółkach, boczne elewacje przeprute parami wąskich, łukowato zamkniętych okien, zwieńczone fryzem arkadkowym. Najbardziej dekoracyjnie została potraktowana elewacja frontowa, zwieńczona uproszczonym belkowaniem poprzedzonym fryzem arkadkowym. W jej centrum mieści się arkadowy portal, którego archiwoltę wspierają dwie kolumny o bogato dekorowanych, przestylizowanych kapitelach. W tympanonie umieszczono płaskorzeźbę z herbem Nowicki oraz napisem: Grób rodziny Nowickich. Jednoprzestrzenne, sklepienie krzyżowo wewnątrz zamknięte jest dwuskrzydłowymi żeliwnymi drzwiami oraz żeliwną kratą. Pod kaplicą mieści się krypta grobowa.

W Wojszkach zachowała się niewielka **prawosławna kapliczka pw. św. Michała Archaniola**, zbudowana w 1865 roku na pamiątkę rosyjskich żołnierzy, którzy zginęli w czasie tłumienia powstania styczniowego. Współfundatorem był Michał Murawiew "Wieszatiel", którego uczczono nadając kaplicy wezwanie św. Michała. W latach 1980-1981 do kapliczki przybudowano z pustaków część nawową, a w 1991 roku również wieżę-dzwonnicę wg projektu Michała Bałasza. XIX-wieczna murowana kapliczka, obecnie stanowiąca prezbiterium cerkwi, zbudowana jest na rzucie wieloboku, nakryta ośmiopłociowym dachem zwieńczonym cebulastą kopułką na szyi. Jej elewacje wypełnione są prostokątnymi płycinami, zwieńczone belkowaniem wygiętym półkoliście nad pierwotnym wejściem. Swym stylem nawiązuje do neoklasycyzmu.

Prawosławna kapliczka pw. św. Jana Chrzciciela w Złotnikach została wyświęcona w 1894 roku. Wzniesli ją mieszkańcy wsi na pamiątkę ocalenia życia carskiej rodziny w zamachu dokonany w 1888 roku, bądź kataklizmu (gradobicia, trąby powietrznej), jaki dotknął Złotniki w tym roku. Kapliczka została zbudowana z drewna na rzucie kwadratu, nakryta jest czterospadowym dachem pobitym blachą trapezową, zwieńczona krzyżem na podstawie. Jej ściany obite są szalunkiem, węgły odeskowane. Stan kapliczki jest dobry.

Bardzo podobna drewniana **kapliczka ("krynoczka")** znajduje się nieopodal cerkwi w **Kożanach**. Pochodzi z końca XIX stulecia, wybudowano ją nad źródłem. Jej prostopadłościenną bryłę wieńczy wieżyczka w kształcie obelisku. Ściany szalowane są pionowo, w szczytach, obwiedzionych ażurowymi wiatrownicami, widoczne są jętki potraktowane jako ozdoba. Kapliczka ta, podobnie jak cerkiew w Kożanach, inspirowana była drewnianą architekturą rosyjską, upowszechnioną na naszych terenach w 2. poł. XIX wieku.

Nieco późniejszą datację (1925) posiada katolicka **kapliczka w Solniczkach**. Wzniesiona została w technice zrębowej na rzucie zbliżonym do kwadratu. Jej ściany nie są szalowane, jedynie frontowy szczyt pokryto ozdobnym deskowaniem. Zachowała się oryginalna stolarka: boczne okienka zamknięte odcinkowo, osadzone w prostokątnych ościeżnicach oraz dwuskrzydłowe, częściowo oszkłone drzwi oflankowane niewielkimi bocznymi okienkami. Kapliczka jest dobrym przykładem budownictwa ludowego: odznacza się dobrymi proporcjami bryły oraz skromną dekoracją szczytu.

W Szerenosach i Klewinowie zachowały się dwie murowane katolickie kapliczki z początku XX wieku, inspirowane z pewnością architekturą tzw. wiejskich katedr, na co wskazują ceglane elewacje o bogatym detalu. Szczególnie ozdobnie potraktowana została **kapliczka w Szerenosach** (1905). Jej naroża opinają gładkie lizeny dźwigające bogaty ceglany fryz. Nad wejściem wznosi się attyka o falistym wykroju, zwieńczona ażurową sygnaturką. Półkoliste zamknięcia otworów okiennych i drzwiowego podkreślono łukami z cegieł.

Fasada **kapliczki w Klewinowie** (1905) zwieńczona jest attyką z ażurową sygnaturką nakrytą ostrosłupowym hełmem. Naroża budynku opinają zdwojone lizeny połączone ceglany fryzem podokapowym. Półkoliste otwory okienne i drzwiowe obwiedzione są walcowatymi kształtkami, a zewnętrzne parapety wykonano z kilku rzędów cegieł.

b) cmentarze

Prawosławny cmentarz parafialny w Kożanach został założony prawdopodobnie około połowy XIX wieku. Położony jest poza wsią, ok. 300 m na północ od cerkwi, ma kształt prostokąta, ogrodzony jest siatką. W 2014 roku stare słupy bramne wymieniono na nowe, wymurowane z cegły klinkierowej, zawieszono na nich kute skrzydła bramy. Duża część powierzchni cmentarza porośnięta jest sosnowym lasem. Najwięcej zabytkowych nagrobków znajduje się w jego południowo-wschodniej części.

Cmentarz przycerkiewny w Kożanach założony jest na rzucie wieloboku, otoczony kamiennym murem z cementowym parapetem. Na osi wejścia do cerkwi umieszczono trójprzelotową bramę złożoną z czworobocznych słupów połączonych dwuspadowymi łukami ozdobionymi fryzami z ukośnie ułożonych cegieł i kół. Na cmentarzu zachowało się kilka kamiennych nagrobków w formie krzyży.

Cmentarz przykościelny w Juchnowcu Kościelnym powstał w połowie XVI wieku, równocześnie z pierwszym kościołem parafialnym. Otoczony jest kamiennym murem nakrytym cementowym parapetem. Prowadzi do niego brama usytuowana na osi wejścia do kościoła, poprzedzona szerokimi schodami, złożona z czterech murowanych słupów nakrytych czapami, na których osadzono skrzydła bramy i dwóch furtek. W mur wkomponowane są cztery niewielkie kapliczki nakryte dwuspadowymi daszkami. W północno-wschodnim narożniku cmentarza znajduje się **murowana dzwonnica-kostnica** z końca XVIII wieku, obecnie pełniąca funkcję składziku. Charakteryzuje się ona przysadzistą bryłą opartą na kwadratowym rzucie i nakrytą dachem namiotowym. Na skromną dekorację architektoniczną składa się listwowy gzyms kordonowy przerwany na szerokości arkadowej niszy mieszczącej wejście i odpowiadających jej blend w pozostałych elewacjach oraz profilowany gzyms koronujący. W elewacji frontowej i południowo-zachodniej zachowały się owalne okienka usytuowane pod okapem. Do zespołu kościoła parafialnego należy również drewniana **plebania** z 1901 roku, adaptowana w 1997 roku na dom pielgrzyma, usytuowana na wschód od kościoła, skierowana elewacją frontową na zachód. Jest to parterowy budynek na rzucie wydłużonego prostokąta, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, oszalowany, nakryty dwuspadowym dachem. Wejścia w dłuższych elewacjach poprzedzone są gankiem od frontu i werandą od ogrodu, również do krótszych elewacji przylegają niskie przybudówki mieszczące sienie. Plebania wyraźnie nawiązuje swą formą do dworców z przełomu XIX i XX wieku. Ostatni remont polegający na ociepleniu ścian zewnętrznych, wymianie okien na zespolone oraz pokrycie dachu blachodachówką znacząco zmniejszył walory zabytkowe obiektu.

Cmentarz przykościelny w Tryczówce (1929) został założony na rzucie prostokąta, otoczony jest pełnym, otynkowanym murem z bramą od południowego wschodu, na osi wejścia do kościoła. Brama składa się z czterech słupów nakrytych czapami, na których zawieszono skrzydła bramy i dwóch furtek. W północno-wschodni narożnik muru wbudowana jest niewielka kapliczka nakryta dwuspadowym dachem.

d) dwory, założenia folwarczne, parki.

Z końca XIX wieku pochodzi również **zespół dworsko-folwarczny w Janowiczach-Kolonii**, zośrodkowany wokół pozostałości murowanego dworu. W latach 70. XIX wieku majątek ten przeszedł na własność Michała Karpowicza, który postanowił przekomponować

istniejące założenie i wybudować nowy dwór. W 1900 roku część majątku z dworem przejęła córka Karpowicza Jadwiga Felicja Czarkowska, a po I wojnie światowej jej córka Michałowska. Współwłaścicielami majątku byli też w okresie międzywojennym Szyszkowscy, a po Michałowskiej również dr Dobrowolski. Po parcelacji w latach 1938-1939 część majątku z dworem przypadła zarządcy dóbr Maurycemu Kucewiczowi, który sprzedał ją w 1946 roku Franciszkowi Żyłce. Ten w latach 50. rozebrał większą część zniszczonego w czasie II wojny światowej budynku. Do dziś zachowała się jedynie **południowa część murowanego, parterowego dworu** przekrytego dwuspadowym dachem. Widoczne są jeszcze pozostałości wystroju architektonicznego elewacji: wysadzony gzyms koronujący poprzedzony fryzem z ukośnie ułożonych cegieł i szerokie, częściowo profilowane opaski okienne. Chociaż budynek pozostaje wciąż użytkowany jako mieszkalny, jego stan techniczny jest zły: blaszane pokrycie dachowe jest skorodowane i nieuszczelne, stolarka wyeksploatowana, tynki obtłuczone. W wyniku parcelacji majątku układ całego założenia dworsko-folwarcznego został zaburzony poprzez podział go na trzy gospodarstwa. Zająły one dawne podwórze folwarczne, wchłaniając jego dawną zabudowę, z której zachowała się do dzisiaj jedynie ceglana stodoła w zagrodzie nr 9 oraz takiż spichlerz w zagrodzie nr 10. Z **parku** pozostała jedynie aleja prowadząca obecnie do zagrody nr 10 oraz nieliczne nasadzenia drzew i krzewów wokół resztek dworu.

Zespół dworsko-folwarczny i park w Zajączkach powstały prawdopodobnie w XIX wieku, gdy właścicielami majątku była rodzina Giedrojciów. Wraz z ręką Marii Giedrojc dobra przeszły na własność Stefana Szrodeckiego. W 1914 roku spłonął drewniany dwór, na miejsce którego przeniesiono starą szkołę z Denisek, adaptując ją na cele mieszkalne. W czasie II wojny światowej założenie uległo dewastacji – zniszczony został dom, kilka budynków gospodarczych i częściowo park. Pozostałe budynki folwarczne przejęła w 1957 roku Spółdzielnia Kółek Rolniczych, która przystosowała je do hodowli drobiu, w latach 70. zbudowała też na terenie dawnego folwarku dwie chlewnie. Z pierwotnego założenia zachował się układ przestrzenny składający się z wyraźnie wyodrębnionej części folwarcznej (wschodniej), w której zachowały się chlewnia, obora i spichlerz z 2. poł. XIX wieku oraz części parkowo-dworskiej, bardziej zdegradowanej. Z dawnego parku przetrwał zarośnięty staw i częściowo zadrzewienia ograniczające założenie od północy i południa. Najbardziej interesującym obiektem jest dawny kamienny spichlerz o elewacjach zwieńczonych profilowanym gzymsem i tynkowanymi opaskami okiennymi i drzwiowymi, wzbogaconych nad drzwiami trójkątnymi naczółkami.

Park dworski w Księżynie-Kolonii powstał na miejscu dawnego folwarku Woroszyłowszczyzna, zwanego później Księżyno, ponieważ należał do plebana juchnowieckiego. W 2. poł. XIX wieku właścicielem dóbr został Bernard Zaczeniuk, który w latach 80. XIX wieku zbudował tutaj istniejący do dziś dworek i otoczył go zielenią. Jego potomkiem był Józef Zaczeniuk, architekt i budowniczy, projektant m.in. drewnianej modernistycznej willi przy Artyleryjskiej 8 i budowniczy Domu Ludowego im. Marszałka Piłsudskiego w Białymstoku. Murowany parterowy **dworek** z użytkowym poddaszem składa się z prostopadłościennego korpusu głównego nakrytego naczółkowym dachem, połączonego ze współczesną piętrową przybudówką dostawioną do elewacji tylnej. Fasada dworku ozdobiona jest kolumnowym gankiem wspierającym balkon facjaty. Z dawnych nasadzeń

zachowały się drzewa owocowe oraz grupa drzew za dworem, sąsiadująca dawniej z sadzawką, obecnie zasypaną.

Genezę fragmentarycznie zachowanego **parku w Juchnowcu Dolnym** badacze ustalają na połowę XVI wieku, kiedy właścicielem majątku był dworzanin Zygmunta Augusta Stanisław Włoszek. W Juchnowcu Dolnym ulokował on kompleks folwarczny z sadami i ogrodem. Przekomponowania założenia dokonał w 3. ćwierci XIX wieku Seweryn Michałowski, który zbudował nowy dwór i nadał założeniu bardziej ozdobny charakter. Od lat 80. XIX stulecia do 1920 roku majątek miał kilku właścicieli, ostatecznie teren założenia dworskiego kupiło trzech gospodarzy, którzy podzielili jego obszar na osobne zagrody, wykorzystując do budowy materiał z rozebranych budynków gospodarczych i dworu. Doprowadziło to w ostateczności do dużej degradacji założenia. Obecnie najbardziej widoczną pozostałością dawnego parku jest szpaler drzew przy drodze Juchnowiec Dolny-Szerenosy, fragment wnętrza ogrodowego służący jako pastwisko oraz dwa stawy w części południowej.

Założenie dworskie z **parkiem w Tryczówce** nosiło nazwę Minkowszczyzna i było pierwotnie częścią folwarku Złotniki, założonego w poł. XVI wieku. Należał on m.in. do Lewickich, Rakowiczów i Małachowskich. Prawdopodobnie od początku założenie podzielone było na dwie części: gospodarczą od północy i mieszkalno-ogrodową od południa, co jest widoczne do dnia dzisiejszego. W XVII lub XVIII wieku do założenia włączono las nad rzeką Mienką, przekształcając go w park. Dzisiejszy wygląd park zawdzięcza przekształceniom dokonanym w 2. poł. XIX wieku przez Sakowiczów, którzy odziedziczyli majątek po Janiewiczach. Z powodu pożarów nie przetrwały żadne (poza częściowo zachowanym drewnianym spichlerzem) budynki mieszkalne i gospodarcze z tego czasu. Obecnie z łatwością można wyróżnić dawne podwórze gospodarcze folwarku i część parkowo-ogrodową, położoną w zakolu rzeki Mienki. Częściowo zachował się drzewostan parku, głównie z XIX wieku oraz szpaler drzew ograniczający park od wschodu. Założenie najbardziej atrakcyjne widokowo jest od wewnątrz, widoczne z drogi dojazdowej z Tryczówki.

Park dworski w Hermanówce powstał na terenie dawnego folwarku należącego od XVI wieku do 1832 roku do dóbr zabłudowskich. Pierwotnie był własnością bojarów Hermanowskich, stąd widoczne do dziś połączenie siedziby dworskiej ze wsią ulicówką. Ogród powstał prawdopodobnie w 2. poł. XVII wieku, a w 1. poł. XVIII stulecia nadano mu barokowy układ szachownicowy i tarasowy. W 2. poł. XIX wieku, już po usamodzielnieniu się folwarku, nie zmieniono tego rozplanowania, lecz podkreślono je sadząc na granicach kwater szpalery drzew, częściowo zachowane do dzisiaj. Aż do II wojny światowej Hermanówka przechodziła z rąk do rąk, zniszczeniu uległa większość zabudowy folwarcznej oraz dwór, po wojnie zaś majątek został rozparcelowany. Na terenie założenia pobudowano kilka zagród, a ich właściciele rozebrali pozostałe budynki folwarczne, zachowała się tylko murowana obora z 1900 roku. Pomimo silnych zniszczeń, wciąż widoczny jest barokowy kwaterowy układ dawnego założenia, którego granice wyznaczają drogi, skarpy tarasów oraz nasadzenia z przełomu XIX i XX wieku, niestety wciąż usuwane.

Dzisiejszy **park w Kolonii Koplany** powstał na terenie majątku położonego nad rzeczką Niewodnicą, który otrzymał od króla w 1. poł. XVI wieku Krzysztof Sistrzewitowski, namiestnik dóbr tykocińskich, stąd pierwotnie dobra te nosiły nazwę

Niewodnica Siestrzewitowskich. Nazwa Koplany pojawiła się w źródłach dopiero na początku XVII wieku. W drugiej połowie tego stulecia rozbudowano dworską kompozycję ogrodową, zakładając włoski ogród kwaterowy z sadzawkami i obsadzając granice założenia szpalerami i alejami. Kolejnym etapem było przekształcenie go pod koniec XIX wieku dokonane przez ówczesnych właścicieli – rodzinę Szamotułów. Oni to m.in. wzniesli nowy, drewniany dwór i założyli niewielki park krajobrazowy z krętymi ścieżkami spacerowymi. Rozwój założenia zahamowany został na początku XX wieku, kiedy Szamotułowie sprzedali swoją siedzibę. Na miejscu zabudowań folwarcznych wzniesiono kilka nowych zagród, zlikwidowano sadzawki, usunięto część drzew. Najlepiej zachowany fragment parku złożony głównie z nasadzeń XIX-wiecznych, o wciąż widocznym krajobrazowym charakterze, usytuowany jest w północno-zachodniej części założenia, przy drodze do Ignatek.

Dwór w Ignatkach-Osiedlu (ul. Hiacyntowa 2) oraz budynki gospodarcze rozlokowane wokół prostokątnego zieleńca wzniosła rodzina Mieciołowskich pod koniec XIX wieku. Folwark Ignatki zakupili oni przed 1894 rokiem i postanowili założyć tutaj swoją siedzibę. W ich rękach majątek pozostawał aż do 1939 roku. Po II wojnie światowej utworzono w nim Państwowe Gospodarstwo Ogrodnicze Ignatki, a dwór przeznaczono na mieszkania pracowników, co wiązało się z przebudową wewnątrz. Obecnie stanowi on własność prywatną. Jest to parterowy, drewniany budynek na rzucie wydłużonego prostokąta, nakryty dachem dwuspadowym, z dwoma gankami od frontu i dwoma w elewacjach bocznych. Ściany budynku szalowane są poziomo, zaś szczyty poziomo i ukośnie. Zachodnia część budynku została niedawno wyremontowana z użyciem współczesnych materiałów i rozwiązań technicznych, m.in. blachodachówki i okien dachowych. Część wschodnia dworu uniknęła przebudowy, ale jej stan wskazuje na pilną potrzebę remontu, głównie ze względu na wyeksploatowanie obiektu.

Wokół wpisanego do rejestru zabytków dworu w **Juchnowszczyźnie** (ob. **Rumiejki**) zachowały się fragmenty **parku**, przekomponowanego w XIX wieku. Należy do nich kasztanowcowa aleja, sadzawka za dworem z fragmentami zadrzewień należących do dawnego ogrodu ozdobnego oraz ślady podjazdu.

e) budynki kolejowe

W Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Juchnowiec Kościelny figurują cztery budynki kolejowe. Należy do nich dworzec oraz trzy budynki mieszkalne. **Dworzec**, usytuowany we wsi **Lewickie-Stacja**, został zbudowany w latach 50. XX wieku przy linii kolejowej Białystok-Bielsk Podlaski. Jest to murowany, parterowy budynek na rzucie prostokąta z przybudówką od południa, kryty dwuspadowym dachem. Jego elewacje poprzedza niski cokół zwieńczony profilowanym gzymsem, na którym wspierają się lizeny wypełnione prostokątnymi płytkami. Na południowy wschód od dworca usytuowany jest parterowy **budynek mieszkalny**, pochodzący z przełomu XIX i XX wieku. Zbudowany został z bala na rzucie zbliżonym do kwadratu, nakryty czterospadowym dachem. Jego ściany pokrywa szalunek ułożony pionowo do wysokości okien, a wyżej poziomo. Zachowała się w nim oryginalna stolarka okienna – ościeżnicowe okna dwuskrzydłowe z nadświetleniem. Dwa inne **budynki mieszkalne** z tego samego okresu usytuowane są **we wsi Juchnowiec Dolny**, przy przejeździe kolejowym. Oba zostały wymurowane z cegły, posadowione na kamiennych podmurówkach, nieotynkowane. Są to niewielkie parterowe budynki na

prostokątnych rzutach, nakryte dwuspadowymi dachami. Ich cechą charakterystyczną są zdobienia elewacji wykonane z cegieł, w przypadku domu nr 79 ograniczone do opasek okiennych i parapetów, zaś na ścianach szczytowych domu nr 78 rozbudowane o dekoracyjne obramienia. W domu tym zachowały się również fragmenty ażurowej listwy podokapowej oraz ozdobnie potraktowane zastrzały wysuniętych końcówek płatwi. Trzy domy mieszkalne są przykładem budownictwa kolejowego z czasów Cesarstwa Rosyjskiego, odznaczającego się bogatym zdobnictwem zaczerpniętym m.in. z rosyjskiej architektury drewnianej. Ceglane, nietynkowane elewacje o bogatej dekoracji charakterystyczne były na przełomie XIX i XX wieku dla budynków użyteczności publicznej, koszarowych, kolejowych, a później również mieszkalnych.

f) zabytki techniki

Do tej grupy zabytków można zaliczyć **piec do wypalania surówki w niezachowanym zespole cegielni „Księżyno-Kolonia”** oraz dwa drewniane wiatraki. Ze względu na nieużytkowanie tych obiektów dwa z nich (piec i wiatrak-koźlak w Zaleskich) znajdują się w bardzo złym stanie technicznym, jedynie wiatrak-holender w Juchnowcu Kościelnym zachował się dość dobrze. Cegielnia we wsi Księżyno-Kolonia została założona w latach 1880-1890 przez mieszkającą tutaj rodzinę Zaczeniuków, którzy zarządzali nią aż do 1939 roku. W czasie II wojny światowej zakład przejęli najpierw Rosjanie, a później Niemcy, po wojnie zaś została upaństwowiona. Funkcjonowała do 1975 roku, potem należące do niej budynki służyły celom magazynowym. Jeszcze w latach 90. XX wieku istniały tutaj wiaty do suszenia cegieł, magazyny i budynki biurowe. Obecnie zachowała się tylko pozostałość pieca do wypalania surówki, jednak nie posiada on już dachu, zniszczona została też korona murów i wnętrza. Pierwotnie był to budynek na rzucie elipsy, nakryty wielospadowym dachem z lukarnami, o dekoracyjnie potraktowanych ceglanych elewacjach. W dobrym stanie znajduje się jedynie komin zdobiony ceglany detalem.

61

Wiatraki prezentują dwa odmienne typy: koźłowy i holenderski, oba bardzo popularne na terenach Białostoczczyzny aż do poł. XX wieku. **Wiatrak koźłowy w Zaleskich** został zbudowany w konstrukcji słupowo-ryglowej prawdopodobnie koło poł. XIX wieku we wsi Borowskie, a 1939 roku przeniesiony na obecne miejsce. Funkcjonował do 1955 roku. Obecnie jest zrujnowany, pozbawiony dachu, części deskowych ścian, śmig i większości mechanizmów, zarośnięty młodym sosnowym lasem.

Wiatrak holenderski stojący przy ul. Białostockiej 7 w **Juchnowcu Kościelnym** został zbudowany w 1946 roku. Nigdy nie posiadał śmig, ponieważ zamontowano w nim napęd elektryczny. Ze względu na małą konkurencyjność wiatrak pracował tylko pół roku. Obecnie pełni funkcję garażu i magazynu. Wzniesiono go w konstrukcji słupowo-ryglowej na rzucie ośmioboku. Jego bryła w kształcie ściętego ostrosłupa zwieńczona jest tzw. czapą nakrytą dwuspadowym naczółkowym dachem. Ściany wiatraka obite są deskami uszczelnionymi listwowaniem, wewnątrz podzielony jest na trzy kondygnacje. Większość mechanizmów przemiałowych nie zachowała się.

g) budownictwo ludowe

Do najlepiej zachowanych w gminie wsi, zarówno pod względem układu przestrzennego, jak i zabudowy należą Wojszki, kwalifikujące się do wpisania do rejestru

zabytków jako układ ruralistyczny. Piętnaście **domów** z Wojszek zostało ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków (**nr 8, 12, 14, 25, 41, 42, 55, 79, 70, 86, 87, 88, 90, 120, 139**). Pochodzą one z 1. poł. XX wieku. Zachowały oryginalne bryły i układy przestrzenne, niejednokrotnie wyróżnia je też bogate zdobnictwo. Należy również podkreślić ich bardzo dobry stan zachowania. Do GEZ włączono również **budynek inwentarski w zagrodzie nr 24** oraz dwie **stodoly – w zagrodzie nr 24 i 136**. Są one dobrymi przykładami ginącego na tych terenach budownictwa zagrodowego w typowej dla niego technice (zrębowej i słupowej), bryle i usytuowaniu. W Gminnej Ewidencji Zabytków figurują również trzy **chalupy z Juchnowca Dolnego (nr 9, 67 i 91)**, datowane na 2. Poł. XIX wieku. Ich stan zachowania, głównie z powodu wieku oraz braku bieżących remontów lub braku stałego użytkownika jest zły. Dotyczy to zwłaszcza domu nr 61, który od około 20 lat jest nieużytkowany. Wschodnia część domu nr 9 została rozebrana.

W Gminnej Ewidencji Zabytków figuruje 218 **zabytków archeologicznych**, w tym dwa wpisane do rejestru zabytków i 8 chronionych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Stanowiska archeologiczne datowane są od epoki kamienia po okres nowożytny. Są to punkty osadnicze, osady, obozowiska, ślady osadnictwa, cmentarzyska, znaleziska luźne, grodzisko. Do najcenniejszych należą niewątpliwie cmentarzysko kurhanowe (5 kurhanów) kultury wielbarskiej we wsi Rostołty (jeden z kurhanów wpisany do rejestru zabytków) oraz stanowiska we wsi Zajączki (grodzisko wpisane do rejestru zabytków).

62

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Jednymi z najbardziej znanych i charakterystycznych zabytków archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy są grobowce „książęce” zwane kurhanami typu rostołckiego. W związku z faktem, że to tutaj w miejscowości Rostołty odkryto, zbadano i opisano po raz pierwszy tego typu zabytki, tak określa się kurhany kultury wielbarskiej zlokalizowane po obu brzegach Narwi. Te monumentalne grobowce pochodzące z III-V wieku (występujące na terenie naszego województwa: Dmochy Rodzynki, Grochy Stare, Jesionowa Dolina, Teolin, Kotłówka, Kotowa, Szpaki, Uśnik, Okopy) są przykładem pochówków możnych ludzi (książąt, naczelników plemiennych itp.) i świadczą o zamożności tutejszej społeczności, organizacji społecznej oraz o kontaktach z imperium rzymskim (importy rzymskie w kurhanie z Rostołt). Dzięki zbadaniu kurhanów wiemy, że na tych ziemiach już w okresie wpływów rzymskich funkcjonowały dobrze zorganizowane i zamożne społeczności.

Inną grupą zabytków z terenu gminy, wyróżniającą się na tle regionu są założenia dworsko-parkowe, występujące tutaj w dość pokaźniej ilości w stosunku do innych terenów województwa. Dwory były początkowo siedzibami średniej i zamożnej szlachty, a później ziemiaństwa, czyli elity społecznej tych ziem. Dwór promieniował cywilizacją na najbliższą okolicę, był przykładem i rozsądnikiem nowoczesnych prądów myślowych, gospodarczych i społecznych, a podczas zaborów przede wszystkim ogniskiem polskości, gdzie pamiętano i kultywowano wartości narodowe. To właśnie mieszkańcy dworów brali udział w zrywach narodowych, a podczas II wojny światowej i po niej byli najbardziej tępią klasą społeczną.

Z dworów wywodziła się warstwa inteligencka, a poszczególne jednostki były niezwykle zasłużone na niwie politycznej, kulturalnej, gospodarczej czy oświatowej.

Cenne i charakterystyczne dla omawianego obszaru, a jednocześnie szczególnie narażone na zniszczenie jest drewniane budownictwo wiejskie. Tradycyjne domy mieszkalne i budynki gospodarcze (stodoły, obory, spichlerze) zachowały się na terenie całej gminy, ale niewątpliwie najcenniejsza pod tym względem jest wieś Wojszki, o znakomicie zachowanym układzie ruralistycznym i zabudowie, wyróżniająca się na tle całego województwa. Ze względu na swoje walory zabytkowe i krajobrazowe Wojszki mogą stać się jedną z większych atrakcji turystycznych gminy.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ (ANALIZA SWOT) Analizując stan krajobrazu kulturowego Gminy

Juchnowiec Kościelny rozpoznano następujące czynniki determinujące jego dalszy rozwój:

Silne strony

- zaawansowane prace nad tworzeniem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego terenów gminy Juchnowiec Kościelny;
- zróżnicowany zasób zabytków na terenie gminy;
- aktywność władz samorządowych i silna promocja gminy jako ośrodka turystycznego.

Słabe strony

- Niewystarczający poziom rozwoju bazy turystycznej;
- Zły stan zachowania wielu cennych zabytków na terenie gminy.

Szanse

- możliwość rewaloryzacji zabytków z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych, szczególnie w nowym okresie programowania;
- rosnące zapotrzebowanie na turystykę w okolicach aglomeracji białostockiej;

Zagrożenia

- postępująca dekapitalizacja zasobu zabytkowego, w szczególności zabytkowych parków i dworów.
- trudny dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania opieki nad zabytkami.
- brak powszechnego zrozumienia potencjału społeczno-ekonomicznego dziedzictwa kulturowego.
- niedostateczne zaangażowanie społeczne w opiekę nad zabytkami.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety. W toku analizy określono trzy priorytety realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny. Są to:

Priorytet I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – gospodarczego gminy.

Priorytet II Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej.

Priorytet III Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

7.2. Kierunki działań i zadania

W ramach wymienionych priorytetów wytyczono kierunki działań i na tej podstawie wyodrębniono poszczególne zadania.

Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy (zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania; wymiana eternitowych pokryć dachowych; podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków). Finansowanie: gmina Juchnowiec Kościelny, jednostki gminne, dotacje unijne, dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego, dotacje Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Priorytet II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości lokalnej.

- Opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu zabytkami archeologicznymi,
- Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.
- Organizowanie i wspieranie imprez i wystaw o charakterze plenerowym w tym przede wszystkim Konkursu UMWP na Najlepiej Zachowany Zabytek Wiejskiego Budownictwa Drewnianego w województwie podlaskim.

Priorytet III: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym.

- Prowadzenie monitoringu i weryfikacji obiektów uwzględnionych w Gminnej Ewidencji Zabytków (z zastosowaniem komputerowej bazy danych i platformy GIS),
- Współpraca instytucji, stowarzyszeń, sektora prywatnego na rzecz opieki nad zabytkami. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków,
- Pomoc w przygotowaniu właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych do wykorzystania w opiece nad zabytkami funduszy unijnych, ministerialnych i samorządowych. Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy
- Udostępnienie informacji o zabytkach gminy w internecie,
- Utworzenie gminnego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego opartego o stronę internetową,
- Organizowanie i wspieranie imprez promujących dziedzictwo kulturowe.
- Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych,

- Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym opracowań historycznych, folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy,
- Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez organizację zajęć na temat zabytków, ich roli oraz wartości z punktu widzenia historii i współczesności celem kształtowania regionalnej tożsamości kulturowej, np.: Czym są zabytki? Skąd się biorą i jaką rolę pełniły? Jakie zabytki posiadamy? Jak dbać o zabytki? Jaką rolę pełnią obecnie?

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY JUCHNOWIEC KOŚCIELNY

Zadania określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny będą wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- instrumentów finansowych obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich, remontowych i archeologicznych, udzielanie dotacji na finansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
- instrumentów koordynacji obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa mazowieckiego;
- instrumentów społecznych obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi;
- instrumentów kontrolnych obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Juchnowiec Kościelny, po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Gminy w celu przyjęcia go uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Wójt będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań Programu i przedstawiał je Radzie Gminy oraz Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków. Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Program powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.). Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych posiadające tytuł prawny do zabytku. Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane m.in. z następujących źródeł:

- z budżetu Gminy Juchnowiec Kościelny.

(na podstawie uchwały NR VII/61/2011 rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 20 czerwca 2011r w sprawie zmiany Uchwały NR XXIV/172/08 Rady Gminy Juchnowiec Kościelny z dnia 24 września 2008 r., dotyczącej określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków;

-na podstawie powyższej uchwały, każdego roku Gmina Juchnowiec Kościelny dofinansowuje prace konserwatorskie kościoła parafialnego p. w. Św. Trójcy w Juchnowcu Kościelnym.

- w roku 2013 zakończono dofinansowanie z LGD – operacja – instalacja systemu sygnalizacji pożarowej na zabytkowej cerkwi w parafii prawosławnej p.w. Św. Krzyża w Kożanach)

- z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
- z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
- z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na prace zgodne z art.77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy.
- z dotacji unijnych.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

12. ANEKSY

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości				
L. P.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rej. zab.
1.	Hermanówka	Park dworski		
2.	Horodniany	Dwór	Horodniany 55	nr rej. A-332 z 10.05.1988
3.	Horodniany	Park dworski		nr rej. A-332 z 29.12.1987
4.	Ignatki-Osiedle	Dwór	ul. Hiacyntowa 2	
5.	Ignatki-Osiedle	Obora dworska, ob. stajnia		
6.	Ignatki-Osiedle	Park dworski		
7.	Janowicze-Kolonia	Zespół dworsko-folwarczny		
8.	Janowicze-Kolonia	Pozostałości dworu	Janowicze-Kolonia 11	
9.	Janowicze-Kolonia	Park dworski		
10.	Juchnowiec Dolny	Kolejowy budynek mieszkalny	Juchnowiec Dolny 78	
11.	Juchnowiec Dolny	Budynek kolejowy „koszarka”, ob. bud. mieszkalny	Juchnowiec Dolny 79	
12.	Juchnowiec Dolny	Dom (chałupa) nr 9	Juchnowiec Dolny 9	
13.	Juchnowiec Dolny	Dom (chałupa) nr 61	Juchnowiec Dolny 61	
14.	Juchnowiec Dolny	Dom (chałupa) nr 91	Juchnowiec Dolny 91	
15.	Juchnowiec Dolny	Park dworski		
16.	Juchnowiec Kościelny	Kościół par. pw. Świętej Trójcy	ul. Królowej Rodzin	nr rej. A-407 z 20.10.1966
17.	Juchnowiec Kościelny	Dzwonnica, kostnica, ob. składzik	ul. Królowej Rodzin	
18.	Juchnowiec Kościelny	Plebania, ob. dom pielgrzyma	ul. Królowej Rodzin 2	
19.	Juchnowiec Kościelny	Kaplica grobowa Nowickich		
20.	Juchnowiec Kościelny	Cmentarz przykościelny	ul. Królowej Rodzin	
21.	Juchnowiec Kościelny	Cmentarz rzymskokatolicki		nr rej. A-88 z 28.12.1988
22.	Juchnowiec Kościelny	Wiatrak holenderski	ul. Białostocka 7	
23.	Juchnowszczyzna, ob. Rumejki	Dwór z otaczającym terenem ze starym drzewostanem	Rumejki 27	nr rej. A-339 z 15.11.1980

24.	Juchnowszczyzna, ob. Rumejki	Park dworski	Rumejki 27	
25.	Klewinowo	Kapliczka pw. Niepokalanego Poczęcia NMP		
26.	Kolonia Koplany	Park dworski		
27.	Kożany	Prawosławna cerkiew par. pw. Podwyższenia Krzyża Świętego z ogrodzeniem i bramą		nr rej. A-144 z 14.12.2005
28.	Kożany	Cmentarz przycerkiewny		
29.	Kożany	Cmentarz prawosławny		
30.	Kożany	Prawosławna kapliczka nad źródłem		
31.	Księżyno-Kolonia	Dwór	Księżyno-Kolonia 4	
32.	Księżyno-Kolonia	Park dworski	Księżyno-Kolonia 4	
33.	Księżyno-Kolonia	Piec do wypalania surówki w zespole cegielni		
34.	Lewickie-Kolonia	Dwór	Lewickie-Kolonia 14	nr rej. 56 z 27.07.1956
35.	Lewickie-Kolonia	Park dworski		nr rej. 393 z 25.02.1977
36.	Lewickie-Stacja	Dworzec kolejowy		
37.	Lewickie-Stacja	Kolejowy budynek mieszkalny	Lewickie-Stacja 19a	
38.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	Dwór		nr rej. A-360 z 13.04.1987
39.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	Park dworski		nr rej. A-360 z 29.03.1988
40.	Solniczki	Kapliczka przydrożna		
41.	Szerenosy	Kaplica pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa		
42.	Tryczówka	Kościół par. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP		
43.	Tryczówka	Cmentarz przykościelny		
44.	Wojszki	Kapliczka prawosławna pw. św. Michała Archanioła, ob. prezbiterium cerkwi fil. pw. św. Michała Archanioła		
45.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 8	Wojszki 8	
46.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 12	Wojszki 12	

47.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 14	Wojszki 14	
48.	Wojszki	Stodoła w zagrodzie nr 24	Wojszki 24	
49.	Wojszki	Obora w zagrodzie nr 24	Wojszki 24	
50.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 25	Wojszki 25	
51.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 41	Wojszki 41	
52.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 42	Wojszki 42	
53.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 55	Wojszki 55	
54.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 70	Wojszki 70	
55.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 79	Wojszki 79	
56.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 86	Wojszki 86	
57.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 87	Wojszki 87	
58.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 88	Wojszki 88	
59.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 90	Wojszki 90	
60.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 120	Wojszki 120	
61.	Wojszki	Stodoła w zagrodzie nr 136	Wojszki 136	
62.	Wojszki	Dom mieszkalny nr 139	Wojszki 139	
63.	Zajączki	Kaplica pw. Kazańskiej Ikony MB		
64.	Zajączki	Zespół dworsko-folwarczny		
65.	Zajączki	Park dworski		
66.	Zaleskie	Wiatrak typu koźlak		
67.	Złotniki	Kaplica prawosławna pw. św. Jana Chrzciciela		
68.	Złotniki, ob. Tryczówka	Park dworski	Tryczówka 7	

Rejestr zabytków nieruchomych					
L. P.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Nr	Data wpisu
1.	Horodniany	Dwór	Horodniany 55	A-332	10.05.1988
2.	Horodniany	Park dworski		A-332	29.12.1987
3.	Juchnowiec Kościelny	Kościół par. pw. Świętej Trójcy	ul. Królowej Rodzin	A-407	20.10.1966
4.	Juchnowiec Kościelny	Cmentarz rzymskokatolicki		A-88	28.12.1988
5.	Juchnowszczyzna , ob. Rumejki	Dwór z otaczającym terenem ze starym drzewostanem	Rumejki 27	A-339	15.11.1980
6.	Kożany	Prawosławna cerkiew par. pw. Podwyższenia Krzyża Świętego z ogrodzeniem i bramą		A-144	14.12.2005
7.	Lewickie-Kolonia	Dwór	Lewickie-Kolonia 14	56	27.07.1956
8.	Lewickie-Kolonia	Park dworski		393	25.02.1977
9.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	Dwór		A-360	13.04.1987
10.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	Park dworski		A-360	29.03.1988

Rejestr zabytków ruchomych				
L.P.	Miejscowość	Obiekt	Nr	Data wpisu
1.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-Hodigitria	B-96	30.12.1985
2.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-Trójca Święta	B-96	30.12.1985
3.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-św. Jan Nepomucen	B-96	30.12.1985
4.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-św. Antoni Padewski	B-96	30.12.1985
5.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-Chrystus Ukrzyżowany	B-96	30.12.1985
6.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-Matka Boża Różańcowa	B-96	30.12.1985
7.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-św. Kazimierz	B-96	30.12.1985
8.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-św. Antoni Padewski	B-96	30.12.1985
9.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-św. Józef	B-96	30.12.1985
10.	Juchnowiec Kośc.	Obraz-Chrystus w grobie	B-96	30.12.1985
11.	Juchnowiec Kośc.	Rzeźba-św. Jan Chrzciciel	B-96	30.12.1985
12.	Juchnowiec Kośc.	Chrzcielnica	B-96	30.12.1985
13.	Juchnowiec Kośc.	Monstrancja	B-96	30.12.1985
14.	Juchnowiec Kośc.	Kielich mszalny	B-96	30.12.1985
15.	Juchnowiec Kośc.	Kielich mszalny	B-96	30.12.1985
16.	Kożany	Ikonostas	B-35	08.11.1996
17.	Kożany	Carskie wrota	B-35	08.11.1996
18.	Kożany	Ikona-śś. Łukasz i Jan	B-35	08.11.1996
19.	Kożany	Ikona-śś. Mateusz i Marek	B-35	08.11.1996
20.	Kożany	Ikona-Matka Boża	B-35	08.11.1996
21.	Kożany	Ikona- Archanioł Gabriel	B-35	08.11.1996
22.	Kożany	Ikona- MB z Dzieciątkiem	B-35	08.11.1996
23.	Kożany	Ikona- Chrystus Pantokrator	B-35	08.11.1996
24.	Kożany	Ikona-Archanioł Gabriel	B-35	08.11.1996
25.	Kożany	Ikona-Archanioł Michał	B-35	08.11.1996
26.	Kożany	Ikona-Ostatnia Wieczerza	B-35	08.11.1996
27.	Kożany	Ikona-Chrystus Pantokrator	B-35	08.11.1996
28.	Kożany	Ikona –Matka Boża Kożańska	B-35	08.11.1996
29.	Kożany	Ikona-Podwyższenie Krzyża św.	B-35	08.11.1996
30.	Kożany	Ikona-św. Jerzy	B-35	08.11.1996
31.	Kożany	Ikona-Narodzenie Matki Bożej	B-35	08.11.1996
32.	Kożany	Ikona-św. Jerzy Zwycięzca	B-135	28.02.2006
33.	Kożany	Ikona-Podwyższenie Krzyża św.	B-135	28.02.2006
34.	Kożany	Ikona-Narodzenie Matki Bożej	B-135	28.02.2006
35.	Złotniki	Ikona-MB Żyrowicka	B-305	08.11.1996
36.	Złotniki	Rzeźba-św. Jan	B-305	08.11.1996
37.	Złotniki	krucyfiks	B-305	08.11.1996
38.	Wojszki	Ikona-śś. Kosma i Damian	B-41	15.03.1975
39.	Wojszki	Ikona-Chrystus Pantokrator	B-41	15.03.1975
40.	Wojszki	Ikona-MB z Dzieciątkiem	B-41	15.03.1975

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych				
L.P	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze
1.	Baranki	41-86	1	27
2.	Biele	40-86	1	11
3.	Biele	40-86	2	12
4.	Biele	40-86	3	13
5.	Biele	40-86	4	14
6.	Biele	40-86	5	27
7.	Biele	40-86	6	28
8.	Biele	40-86	7	28
9.	Biele	40-86	8	30
10.	Biele	40-86	9	31
11.	Biele	40-86	10	34
12.	Bogdanki	41-86	2	12
13.	Bogdanki	41-86	3	13
14.	Bogdanki	41-86	4	18
15.	Brończany	39-86	1	2
16.	Brończany	39-86	2	3
17.	Brończany	39-86	3	4
18.	Brończany	39-86	4	5
19.	Czerewki	42-86	1	12
20.	Czerewki	42-86	2	13
21.	Czerewki	42-86	3	14
22.	Czerewki	42-86	4	47
23.	Dorożki	41-86	1	4
24.	Dorożki	41-86	2	19
25.	Dorożki	41-86	3	20
26.	Dorożki	41-86	4	21
27.	Dorożki	41-86	5	22
28.	Dorożki	41-86	6	24
29.	Dorożki	41-86	7	25
30.	Dorożki	41-86	8	26
31.	Dorożki	41-86	9	43
32.	Dorożki	41-86	10	44
33.	Dorożki	41-86	11	45
34.	Dorożki	41-86	12	49
35.	Hermanówka	39-87	1	5
36.	Hermanówka	39-87	2	6
37.	Hołówki Małe	40-86	1	1
38.	Hołówki Małe	40-86	4	17
39.	Hryniewicze	38-86	2	15
40.	Ignatki	38-86	1	19
41.	Ignatki-Kolonia	38-86	1	26
42.	Janowicze	40-87	2	40
43.	Janowicze-Kolonia	40-87	1	38
44.	Janowicze-Kolonia	40-87	2	39
45.	Janowicze-Kolonia	40-87	3	41

46.	Juchnowiec Dolny	40-86	2	20
47.	Juchnowiec Dolny	40-86	3	21
48.	Juchnowiec Dolny	40-86	4	22
49.	Juchnowiec Dolny	40-86	5	35
50.	Juchnowiec Kościelny	40-86	1	26
51.	Juchnowiec Kościelny	39-86	2	6
52.	Juchnowiec Kościelny	39-86	3	15
53.	Juchnowiec Kościelny	39-86	4	16
54.	Juchnowiec Kościelny	40-86	5	19
55.	Kleosin	38-86	1	1
56.	Klewinowo	40-87	2	3
57.	Klewinowo	40-87	3	4
58.	Klewinowo	40-87	4	5
59.	Klewinowo	40-87	5	6
60.	Klewinowo	40-87	6	7
61.	Klewinowo	40-87	7	8
62.	Klewinowo	40-87	8	9
63.	Klewinowo	40-87	9	10
64.	Klewinowo	40-87	10	11
65.	Klewinowo	40-87	11	12
66.	Klewinowo	41-87	12	3
67.	Klewinowo	30-85	13	26
68.	Klewinowo	30-85	14	51
69.	Koplany	39-86	1	7
70.	Koplany	39-86	2	8
71.	Koplany Cegielnia	39-86	3	9
72.	Koplany Cegielnia	39-86	4	10
73.	Koplany	39-86	5	11
74.	Koplany	39-86	6	12
75.	Koplany Cegielnia	39-86	7	13
76.	Koplany Cegielnia	39-86	8	14
77.	Kożany	42-86	1	25
78.	Kożany	42-86	2	26
79.	Kożany	42-86	3	27
80.	Kożany	42-86	4	28
81.	Kożany	42-86	5	29
82.	Kożany	42-86	6	30
83.	Księżyno	38-86	1	20
84.	Księżyno	38-86	2	25
85.	Lewickie	39-86	1	17
86.	Lewickie	39-86	2	18
87.	Lewickie	39-86	3	19
88.	Lewickie	39-86	4	20
89.	Lewickie	39-86	5	21
90.	Lewickie	39-86	6	22
91.	Lewickie	39-86	7	23
92.	Lewickie	39-86	8	24
93.	Lewickie	39-86	9	25

94.	Lewickie-Kolonia	39-86	10	26
95.	Lewickie-Kolonia	39-86	11	27
96.	Lewickie-Kolonia	39-86	12	28
97.	Lewickie-Kolonia	39-86	13	29
98.	Lewickie-Kolonia	39-86	14	30
99.	Lewickie-Kolonia	39-86	15	31
100.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	39-87	1	3
101.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	39-87	2	4
102.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	39-86	3	38
103.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	39-86	4	39
104.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	39-86	5	48
105.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	39-86	6	49
106.	Niewodnica Nargilewska-Kolonia	39-86	7	50
107.	Ogrodniczki	39-86	1	40
108.	Olmonty	38-87	1	5
109.	Olmonty	38-87	2	6
110.	Olmonty	38-87	3	7
111.	Olmonty	38-87	4	8
112.	Olmonty	38-87	5	9
113.	Olmonty	38-86	6	2
114.	Olmonty	38-86	7	3
115.	Olmonty	38-86	8	4
116.	Olmonty	38-86	9	5
117.	Olmonty	38-86	10	6
118.	Olmonty	38-86	11	7
119.	Olmonty	38-86	12	8
120.	Olmonty	38-86	13	9
121.	Olmonty	38-86	14	10
122.	Olmonty	38-86	15	11
123.	Olmonty	38-86	16	12
124.	Olmonty	38-86	17	13
125.	Olmonty	38-86	18	16
126.	Olmonty	38-86	19	17
127.	Olmonty	38-86	20	18
128.	Pańki	41-86	1	23
129.	Pańki	41-86	2	46
130.	Pańki	41-86	3	48
131.	Rostoły	41-86	2	2
132.	Rostoły	40-86	3	7
133.	Rostoły	40-86	4	8
134.	Rostoły	40-86	5	9
135.	Rostoły	40-86	6	10
136.	Rostoły	41-86	7	5
137.	Rostoły	41-86	8	6
138.	Rostoły	41-86	9	7
139.	Rostoły	41-86	10	8
140.	Rostoły	41-86	11	9
141.	Rostoły	41-86	12	10

142.	Rostoły	41-86	13	14
143.	Rostoły	41-86	14	15
144.	Rostoły	41-86	15	16
145.	Rostoły	41-86	16	17
146.	Rostoły	41-86	17	33
147.	Rostoły	41-86	18	34
148.	Rostoły	41-86	19	35
149.	Rostoły	41-86	20	36
150.	Rostoły	41-86	21	37
151.	Rumejki	39-86	1	51
152.	Simuny	40-86	1	6
153.	Simuny	41-86	2	38
154.	Solniczki	39-87	1	2
155.	Szerenosy	40-86	1	15
156.	Szerenosy	40-86	2	16
157.	Szerenosy	40-86	3	18
158.	Tryczówka	41-87	1	40
159.	Tryczówka	41-87	2	41
160.	Tryczówka	41-87	3	42
161.	Tryczówka	41-87	4	50
162.	Wojszki Kolonia	42-87	1	3
163.	Wojszki Kolonia	42-87	2	92
164.	Wojszki Kolonia	42-87	3	93
165.	Wojszki Kolonia	42-87	4	94
166.	Wojszki Kolonia	42-87	5	95
167.	Wojszki Kolonia	42-87	6	96
168.	Wojszki Kolonia	42-87	7	97
169.	Wojszki Kolonia	42-87	8	98
170.	Wojszki Kolonia	42-87	9	99
171.	Wojszki Kolonia	42-87	10	100
172.	Wojszki Kolonia	42-87	11	101
173.	Wojszki Kolonia	42-87	12	102
174.	Wojszki	42-87	13	103
175.	Wojszki	42-87	14	104
176.	Wojszki Kolonia	42-87	15	105
177.	Wojszki Kolonia	42-87	16	106
178.	Wojszki Kolonia	42-87	17	107
179.	Wojszki Kolonia	42-87	18	108
180.	Wojszki Kolonia	42-87	19	109
181.	Wojszki Kolonia	42-87	20	110
182.	Wojszki	42-87	21	111
183.	Wojszki	42-87	22	112
184.	Wojszki Kolonia	42-87	23	113
185.	Wojszki Kolonia	42-87	24	114
186.	Wojszki Kolonia	42-87	25	115
187.	Wojszki	41-87	26	15
188.	Wojszki	41-87	27	16
189.	Wojszki	41-87	28	17

190.	Wojszki	41-87	29	18
191.	Wojszki	41-87	30	19
192.	Wojszki	41-87	31	20
193.	Wojszki	41-87	32	21
194.	Wojszki	41-87	33	37
195.	Wólka	40-86	1	23
196.	Wólka	40-86	2	24
197.	Wólka	40-86	3	26
198.	Zajączki	42-87	1	2
199.	Zajączki	42-87	2	6
200.	Zajączki	42-87	3	116
201.	Zajączki	42-87	4	117
202.	Zajączki	42-87	5	118
203.	Zajączki	42-87	6	119
204.	Zajączki	42-87	7	120
205.	Zajączki	42-87	8	121
206.	Zajączki	42-87	9	122
207.	Zajączki	42-87	10	123
208.	Zajączki	42-87	11	124
209.	Zajączki	42-87	12	125
210.	Zajączki	42-87	13	126
211.	Zajączki	42-87	14	127
212.	Zaleskie	42-86	1	71
213.	Zaleskie	42-86	2	72
214.	Zaleskie	42-86	3	73
215.	Złotniki	40-86	2	32
216.	Złotniki	40-86	3	33
217.	Złotniki	41-87	4	4
218.	Złotniki	41-86	5	11

(tłustym drukiem wyróżniono stanowiska wpisane do rejestru zabytków)

Rejestr zabytków archeologicznych								
L.P	Miejscowość	Obszar AZP	Nr stanowiska wg AZP	Funkcja	Kultura	Chronologia	Nr rej. zab.	Data wpisu
1.	Rostoły	41-86/2	2	kurhan	wielbarska	III wiek n.e.	C-66	03.12 1973
2.	Zajączki	42-87/2	1	grodzisko zwane Zamczysko		XI-XIV wiek	C-69	30.11 1970